

Валянцін Грыцкевіч

**Адысея
наваградскай
лекаркі**

Саламея Русецкая

Мінск
Навука і тэхніка
1989

ББК 5Г Г 91
УДК 929 Русецкая+61 (092)

В занимательной форме повествуется о белорусской лекарке XVIII в. Саломее Русецкой, которая работала в Турции, Австрии, России, Молдавии и других странах. Необычная судьба этой женщины, смелой и находчивой, напоминает приключенческий роман. Она оставила интересные воспоминания о жизни и нравах разных народов, об уровне медицины того времени

Для широкого круга читателей.

Навуковы рэдактар: кандыдат медыцынскіх навук А. О. Лойт

Рэцэнзенты:

Кандыдат медыцынскіх навук В. А. Базанаў,
кандыдат гістарычных навук Б. І. Каланіцкі

На франтыспісе — партрэт Саламеі Русецкай.

Мастак Я. Кулік. 1989 год

Грыцкевіч В. П.

Адyseя наваградскай лекаркі: Саламея Русецкая.— Мн.: Навука і тэхніка, 1990.— 53 с., [8] л. іл.— (Нашы славутыя землякі).

ISBN 5-343-00382-6.

Грыцкевіч В. П. Одиссея наваградскай лекаркі: Саламея Русецкая.

У займальнай форме апавядаецца пра беларускую лекарку XVIII ст. Саламею Русецкую, якая працавала ў Турцыі, Аўстрыі, Расіі, Малдавіі і іншых краінах. Незвычайны лёс гэтай жанчыны, смелай і знаходлівай, нагадвае прыгодніцкі раман. Яна пакінула цікавыя ўспаміны пра жыццё і звычаі розных народаў, пра ўзровень медыцыны таго часу. Для шырокага кола чытачоў.

ISBN 5-343-00382-6

З КНІГАЗБОРУ ПАЛКОЎНІКА АРТЫЛЕРЫ

У Нацыянальным музеі ў Кракаве, у аддзеле імя Чартарыйскіх, пад нумарам 1482 захоўваецца надзвычай цікавы рукапіс XVIII стагоддзя. Мудрагелістая і доўгая назва яго¹, сугучная тагачаснаму стылю барока, у сціслым выкладзе гучыць як «Пададзенае свету рэха падарожжаў і авантур майго жыцця». Аўтар дзённіка — лекарка Саламея Русецкая. Нарадзілася яна ў Беларусі, у былым Наваградскім ваяводстве Вялікага княства Літоўскага².

Кіраўніцтва музея дало мне магчымасць атрымаць копію рукапісу і такім чынам азнаёміцца з ім. А ўпершыню яго апісаў гісторык Л. Глятман у канцы мінулага стагоддзя; пазней дзённік даследавалі М. Ліпінска, Г. Поляк, З. Куховіч, Я. Рэйхман.

Пад загалоўкам рукапісу зроблена прыпіска на лацінскай мове пра тое, што ён «З бібліятэкі Іаана дэ Вітэ, палкоўніка артылерыі»³.

Запісы Саламеі Русецкай — гэта ўражанні ад убачанага і пачутага ў краінах, дзе пабыла нястомная вандроўніца. Жыццёвыя віхуры насілі яе па абшарах Расійскай імперыі і Рэчы Паспалітай⁴, па землях «Свяшчэннай Рымскай імперыі германскай нацыі»⁵, па Асманскай Турцыі. У дзённіку ёсць запіс і пра намер наведаць Іерусалім.

Звычайная побытная мова, арфаграфічныя памылкі, стылёвыя хібы сведчаць пра тое, што ў аўтаркі не было грунтоўнай адукацыі і сістэматызаваных ведаў, а гэта крыху звужае кола яе назіранняў. Няма ў запісках аналітычных высноў, і тым не менш яны падкупляюць шчырасцю, багаццем фактаў і падрабязнасцяў, якія даюць магчымасць бачыць з'явы ва ўсёй іх паўнаце. Свае мемуары Саламея Русецкая пісала па-польску, але яны літаральна насычаны беларусізмамі.

¹ Echo na świat podane procedury podróży u życia mego awantur. Na cześć u chwałę P. Bogu w Świętej Trójcy Jedynemu u Naszwiętszej Matce Chrystusa Pana mego u wszystkim Świętym. Przez mnie samę wydana ta książka Salomei Reginy de Piustynowej medycyny doktorki u okulistki w roku 1760w Stambule.

² Вялікае княства Літоўскае — фэадалная дзяржава, утвораная ў сярэдзіне XIII стагоддзя (з цэнтрам у Наваградку (Наваградку), а пазней у Вільні), у склад якой уваходзіла і Беларусь. Дзяржаўнай мовай у ёй да канца XVII стагоддзя была беларуская.

³ Мяркуючы па ўсім, гэта граф Іван Осіпавіч Віт (1781-1840), сын каманданта Камянец-Падольскай крэпасці, генерал-ад-кавалерыі расійскай службы, арганізатар ваенных пасяленняў на Украіне. Быў высокаадукаваным чалавекам.

⁴ Рэч Паспалітая — дзяржава, утвораная ў 1569 годзе. Уяўляла сабой федэрацыю Польскага караляўства і Вялікага княства Літоўскага.

⁵ «Свяшчэнная Рымская імперыя германскай нацыі» — дзяржава, заснаваная ў X стагоддзі, у склад якой уваходзілі Германія, Аўстрыя, Чэхія, Бургундыя, Нідэрланды, швейцарскія землі і інш. У XVIII стагоддзі ўжо з'яўлялася па сутнасці кангламератам незалежных дзяржаў.

Шмат увагі падарожніца аддае апісанню ладу жыцця ў розных краінах, называе памеры сваіх ганарараў, піша пра кошт прадуктаў харчавання ў Стамбуле, Пецярбурзе, іншых гарадах.

Усё гэта сведчанні таго, што Русецкая не належала да багатых маёмасных людзей. Кавалак хлеба і прызнанне яна здбывала сваімі рукамі і розумам. Дзённік напісаны ў разліку не толькі на людзей заможных, але і на «беднякоў», як паведамляе сама лекарка.

Магчыма, у выкладзе Русецкай ёсць некаторыя перабольшанні, асабліва ў тых месцах, дзе гаворка ідзе пра незвычайныя здарэнні. Але ў цэлым яе запіскі пакідаюць уражанне праўдзіва і дакладна апісаных падзей. Шматлікія іншамоўныя выразы гавораць самі за сябе. Правільна яна называе раёны Стамбула і Вены, вуліцы, месцазнаходжанне дамоў і палацаў у Пецярбурзе. Беспамылкова ўказвае на пасады сваіх знаёмых і апекуноў. Такія дэталі мог ведаць толькі непасрэдны сведка і ўдзельнік падзей. Дзённік чытаецца як захапляльны прыгодніцкі раман.

Запіскі Саламеі Русецкай — багатая і цікавая крыніца па гісторыі і геаграфіі шэрагу краін Еўропы сярэдзіны XVIII стагоддзя. Хай не здзіўляе мноства цытат у кнізе. Зроблена гэта свядома, каб данесці да чытачоў галасы мінулага, яго фарбы і водар.

У СТАЛІЦЫ АСМАНСКОЙ ІМ ПЕРЫІ

*З маладосці — у вандроўках * У заліве Залаты Рог *
Перліна Турэцкай імперыі * Першы вопыт лекавання *
Рызыкаўны занятак * Рашучасць і знаходлівасць — ра-
тунак ад смерці*

Перанясемся разам з аўтаркаю запісак у яе час. То быў час росквіту барока ў мастацтве, узвядзення велічных палацаў і дамоў, загарадных паркаў і фантанаў, час разбойніцкіх нападаў і ўрачыстых прыёмаў, а таксама войнаў, якія адначасова шугалі ў Турцыі, Аўстрыі, Германіі, Італіі.

Нарадзілася Саламея-Рэгіна ў 1718 годзе ў сям'і Яўхіма Русецкага. Яна не піша пра тое, з якіх слаёў насельніцтва паходзіць. Па звестках гісторыка С. Залэньскага, ужо дарослаю перайшла ў каталіцкую веру. Адукацыя яе была даволі сціплая. З маладых гадоў Саламея любіла нежаночы, здавалася б, занятак — стральбу. Саламею рана аддалі замуж за нямецкага ўрача Якуба Хальпіра, з якім яна неўзабаве (верагодна ў 1731 годзе) і паехала ў Стамбул.

Турэцкая сталіца ўразіла, ашаламіла маладую жанчыну. Стамбул быў буйным гандлёвым цэнтрам Асманскай імперыі. Яго гавань у заліве Залаты Рог лічылася адной з найлепшых у свеце. Веліч і прыгажосць гораду надавалі высокія стромкія мінарэты, шыкоўныя палацы, зіхатлівыя струмені фантанаў. Урачыстыя выходы султана з палаца Топ-Капы, які стаяў паміж залівам Залаты Рог і Мармуровым морам, заўжды прыцягвалі ўвагу насельнікаў горада. За абарончым мурам раслі сады, якія атулялі шматлікія будынкi.

Стамбул быў славуці кірмашамі, караван-сараямі¹, вызначаўся шматмоўным людскім натоўпам, Вуліцы ў горадзе былі вузкія і крывыя. Жылыя будынкi ўзводзіліся на два і тры паверхі, пры гэтым нярэдка кожны наступны гiаверх выступаў над папярэднім. Балконы навесалі над вуліцамі. Горад размяшчаўся на пагорках, і таму шмат дзе былі пабудаваны лесвіцы. Галоўная брама Топ-Капы знаходзілася

¹ Караван-сарай (у перакладзе з персідскай «дом караванаў») — заезны і гандлёвы двор на Блізкім Усходзе.

недалёка ад знакамітай бажніцы Айя-Софія¹. Брама вяла ў двор, які займаў янычары² — ахоўнікі султана, за другой брамаю быў двор, дзе караі смерцю саноўнікаў, што трапілі ў няміласць. Тут жа будынак дывана³. І толькі за трэцяю брамаю знаходзілася рэзідэндыя султана, тронная зала і гарэм. У гэты гарэм Саламея пазней атрымала доступ.

У дзённіку яна пісала: «Стамбул хоць вялікі і пышны без меры, але стары горад — тут палац коштам у тысячу кіс грошай, а побач кузня, у якой падкоўваюць коней, а паблізу крама, дзе прадаюць агуры і кавуны». У горадзе часта ўспыхвалі пажары, іх тушылі янычары.

Саламея мела дапытлівы розум і неблагія здольнасці. Яна стала дапамагаць мужу лячыць хворых, навучылася ад яго і яшчэ аднаго ўрача з Ірака вылечваць нескладаныя хваробы вачэй. Паступова яна набіралася вопыту, і ўлады дазволілі ёй самастойна займацца лекарскай справай. Напачатку яна лячыла захворванні вачэй у жанчын, а пасля і іншыя хваробы як у жанчын, так і ў мужчын. Мусульманкам хадзіць у дамы пацыентаў забараняў звычай, але Саламея была хрысціянкай, і яе гэта не датычыла.

У Стамбуле панавала адносная верацярпімасць. Існавалі грэчаская, армянская і яўрэйская абшчыны, правы іх, між іншым, нярэдка парушаліся. «Усё ж,— як піша гісторык А. Д. Новічаў,— становішча іншаверцаў тут было значна лепшае, чым у краінах Заходняй Еўропы, дзе яны цяпелі пастаянныя жорсткія ганенні, а нярэдка і вынішчаліся, як, напрыклад, у Іспаніі, Партугаліі і некаторых іншых дзяржавах».

Лаяльнае стаўленне ўлад да іншаземцаў давала магчымасць Саламеі і яе мужу займацца лекарскай практыкай. Праўда, лячыць насельнікаў сталіцы часам было вельмі рызыкаўна. Аднаго разу ў раён Балат, у двор, дзе жыла лекарка, прыйшлі два янычары, пераапрунты ў жаночае адзенне і пад чадрой. Яны папрасілі Саламею пайсці з імі нібы да хвораі маці ў суседні гарадскі раён Фенер (Фанар), нават прапаноўвалі папярэдне аплаціць дарогу. Саламея адмовілася, спаслаўшыся на тое, што яе чакае вазок, каб везці да іншай хвораі. У размову ўступіла суседка, жонка лекара яўрэя Эбеулу. Жанчына даво-

¹ Шэдэўр візантыйскай архітэктуры. Быў пабудаваны ў часы імператара Юсцініяна, у 532-537 гадах, як хрысціянскі сабор св. Софіі. У 1453 годзе ператвораны ў мусульманскую мячэць, вакол якой пазней былі пабудаваны чатыры мінарэты.

² Янычары (у перакладзе з турэцкай «новае войска») — рэгулярная пяхота ў султанскай Турцыі, выконвала таксама паліцэйскія і карныя функцыі, камплектавалася шляхам гвалтоўнага набору хлопчыкаў з хрысціянскага насельніцтва.

³ Дыван (у перакладзе з персідскай «канцылярыя», «прысутнае месца») — дарадчы орган пры султане, які складаўся з найвышэйшых саноўнікаў.

дзіла, што менавіта яна мае вопыт лячэння, а Саламея нічога не ведае, і згадзілася пайсці з імі. У Турцыі даўней сярод жанчын існаваў звычай надзяваць на сябе каштоўныя ўпрыгожанні, калі яны выходзілі з дому. Лекарка прыбралася нібы на фэст. На гэта і разлічвалі яны-чары — яны абрабавалі няшчасную даверлівую жанчыну і забілі яе.

Саламея была знаходлівая, рашучая і смелая, што няраз дапамагала ёй у цяжкіх сітуацыях. Аднойчы, калі яе муж ужо амаль вылечыў аднаго саноўніка ад сур'ёзнай хваробы, той нечакана памёр пасля прыёму мікстуры. Сваякі нябожчыка ўжо збіраліся звярнуцца да ўлад з хадайніцтвам аб пакаранні смерцю Хальпіра, але Саламея ўтаварыла не рабіць гэтага, задаволіцца грашовай кампенсацыяй. Затым лекарка выявіла, што пад час прыгатавання лякарства, ад якога памёр пацыент, прысутнічаў канкурэнт яе мужа доктар Фансека¹. Яна абвінаваціла Фансеку ў тым, што ён падмяшаў у лякарства атруту. Баючыся суда, які ў Асманскай Турцыі звычайна быў вельмі хуткі і мог закончыцца для доктара сумна, Фансека згадзіўся выплочваць штраф, накладзены на мужа Саламеі.

У сваю чаргу пакрыўджаны партугалец пастараўся адпомсціць лекарцы. Ён дамогся ў Хакімпашы, кампетэнцыяй якога былі пытанні медыцыны ў краіне, каб той забараніў Саламеі лячыць мужчын, а практыку сярод турчанак абмежаваў лячэннем хвароб вачэй. Аднак пасля ўдалага лячэння ад мочакамянёвай хваробы сваяка аднаго саноўніка гэтае абмежаванне было скасаванае.

НЕБЯСПЕЧНЫ ШЛЯХ ЦЕРАЗ БАЛКАНЫ

*Пацыенты турэцкіх лазняў * Трагічны выпадак у
Філіпбеі * Шлях у Сафію * Напад разбойнікаў на
караван * «У гасцях» у атамана Сары-Хусейна *
Вучаніца мальтыйскага рыцара*

У 1735 годзе Хальпір паехаў працаваць у Боснію², а праз нейкі час Саламея разам з маленькаю дачкою, нягледзячы на далёкую небяспечную дарогу, накіравалася следам за мужам. З сабою ўзяла

¹ Фансека Даніэль, урадженец Партугаліі, лейб-медык султана Ахмеда III. Лячыў у Бендэрах збеглага туды пасля Палтаўскай бітвы шведскага караля Карла XII. Пасля падзей, якія апісвае Саламея Русецкая, Фансека пераехаў у Парыж, сустрэкаўся з Вальтэрам, які цёпла выказаўся пра яго і карыстаўся звесткамі ўрача, калі пісаў гісторыю Пятра I і Карла XII.

² Цяпер Сацыялістычная Рэспубліка Боснія і Герцагавіна ў складзе Югаславіі.

зброю — пісталеты і стрэльбы. Яе суправаджаў стары калека татарын Язэп Крымлі, які ведаў славянскія мовы і быў для Саламеі ў дарозе перакладчыкам.

Па дарозе лекарка спынілася ў Адрыянопаці (па-турэцку Эдзірнэ). Перш-наперш яна наведала турэцкія лазні — своеасаблівы клуб, дзе жанчыны збіраліся разам, маглі танцаваць, спяваць. Саламея пазнаёмілася і пасябрала з некаторымі, яны дапамаглі ёй знайсці пацыентаў. Лекарка вылечыла шаўца-грэка, які пакутаваў на «крывавую дызентэрыю» і сухоты, вярнула зрок турку, што вырабляў чубукі для люлек, а таксама дачцэ нейкага Хаджы-Маргарыта. Вопыт лекавання Саламея адлюстравала ў сваёй «доктарскай кнізе», якую збіралася выдаць.

Зарабіўшы грошай, падарожніца рушыла далей. У горадзе Ямболе яна лячыла жонку і сына татарскага хана Алімгірэй-султана, у Пазарджыку — жонку багацяя Ібрагіма-эфендзі. У горадзе Філіпбей¹ з ёй надарыўся выпадак, які ледзь не каштаваў жыцця. Саламея наведала хворую сямігадовую дачку мясцовага назіра (каменданта). Дзяўчынка памерла праз дзве гадзіны пасля таго, як выпіла некалькі кропляў прызначанага ёй эліксіру ад глістоў, які складаўся з альясу, міры, шафрану і сернай кіслаты на вінным спірце. Лекарцы пагражала смерць. Выратавала тое, што ў прысутнасці раз'юшанага бацькі яна выпіла рэшткі лякарства, каб даказаць яго бяспэчнасць.

Каб трапіць у Сафію, трэба было пераехаць цераз Балканскія горы. Саламея апранула мужчынскае адзенне, наняла дзесятак коней і, усклаўшы на іх свае пажыткі, рушыла ў дарогу ў суправаджэнні трох слуг.

Па дарозе Саламея далучылася да гандлёвага каравана, бо адным ім ехаць было небяспэчна: у гарах лютавалі разбойнікі (іх атаманна звалі Сары-Хусейн, што значыць «Рыжы Хусейн»), Аднак Саламеі не ўдалося паспяхова пераадолець Балканы — на караван напалі рабаўнікі. Да Саламеі пад'ехаў рыжыбароды турак і, схапіўшы каня за аброць, загадаў ехаць з ім — лячыць ягонага свата. Хоць Саламея адмаўлялася, што яна ніякая не лекарка, а мужчына і едзе па сваіх справах, незнаёмец толькі засмяяўся і запэўніў, што цудоўна ведае, хто перад ім². Саламея здагадалася, што мае справу з самім атаманам. На пытанне, чаму ў яе няма канвою, адказала: «О эфендзі, нават калі б у мяне быў канвой з пяцісот коннікаў, яны не ўтрымалі б націску воінаў харобрага віцязя Сары-Хусейна». Адказ спадабаўся

¹ Цяпер Плоўдзіў у Народнай Рэспубліцы Балгарыі.

² Пра падарожжа Саламеі, пра яе пераапрапанне Сары-Хусейн ведаў ад сваіх віжоў.

турку. Ён накіраваў Русецкую і яе слуг у горад Карлава, дзе жыву сам. Шлях да Карлава, як піша Саламея, працягваўся тры сутак. Горад быў размешчаны «ў такой даліне, што калі мы спусціліся ў яе, здавалася, быццам з'ехалі з неба». Жонка Сары-Хусейна сустрэла лекарку вельмі, пасяліла яе ў асобным доме.

Жанчыну здзіўлялі незвычайныя карлаўскія лазні, куды паступала гаючая крынічная вада. «На адзін двор цячэ,— пісала яна,— і халодная, як лёд, і гарачая вада». Мяркуючы па апісанні, Саламея знаходзілася ў паўднёвай частцы Карлаўскай даліны, якраз там, дзе бруаць гарачыя мінеральныя крыніцы з тэмператураю да 57 градусаў.

Не маючы грунтоўных геаграфічных ведаў, Саламея лічыла: «А тыя воды, якія ў лазню ідуць, такія гарачыя, ці не з гары Этны яны, з якой заўжды агонь выкідваецца», хаця Этна, як вядома, знаходзіцца ў Сіцыліі, далёка ад Балгарыі:

За якіх сорок дзён Саламея літаральна паставіла на ногі свата Сары-Хусейна: цяпер ён мог хадзіць на мыліцах. Вылечыла ад «чырвоных вачэй» самога атамана. Сары-Хусейн шчодро аддзячыў і адпусціў яе з ганаровым канвоем у Сафію. Яе спадарожнікі па караване, як стала вядома, былі забітыя разбойнікамі.

У Сафіі Саламея паступіла на службу ў гарэм пашы Кюпру-улу. Тут яна сустрэлася з мужам, які прыехаў палячыць суставы на мясцовых мінеральных водах. Разам з Хальпірам быў італьянскі лекар, якога туркі захапілі ў палон на мальтыйскім караблі.

У тыя часы мальтыйскія рыцары¹ вялі няспынную марскую вайну з мусульманамі. Яны захоплівалі турэцкія судны, вызвалялі палонных хрысціян, якія служылі там у якасці весляроў, а па сутнасці былі рабамі. Калі ж у турэцкі палон траплялі мальтыйцы, іх прыкоўвалі ланцугамі да вёслаў на галерах. Голья па пояс весляры, якіх крыкам і бізуном падганялі наглядчыкі, мусілі ў любое надвор'е выконваць сваю цяжкую работу. Паводле слоў лекаркі, усе іншыя рабы, якіх называлі «куле» (нявольнік), згодна традыцыі, вызваляліся праз сем гадоў. Для палонных жа мальтыйцаў, якіх называлі «пайзан» (магчыма, ад французскага слова *peu san* — селянін), няволя была вечнаю.

Рабу-італьянцу пашчасціла трапіць на службу да Хальпіра. Італьянец навучыў Саламею выпісваць рэцэпты на лацінскай мове з

¹ Члены духоўна-рыцарскага Мальтыйскага ордэна (заснаванага яшчэ на пачатку XII стагоддзя ў Палесціне ў часе крыжовых паходаў). Назву «мальтыйскія рыцары» яны атрымалі ў 1530 годзе, калі асталяваліся на востраве Мальта, узяўшы на сябе перад імператарам «Свяшчэннай Рымскай імперыі германскай нацыі» Карлаам V абавязак ахоўваць Міжземнае мора і яго ўзбярэжжа ад туркаў і афрыканскіх піратаў.

«доктарскімі знакамі», пазнаёміў яе з разнастайнымі фармакалагічнымі пропісямі. Ён перадаў ёй свае кнігі, сярод іх лекарка называе кнігу пра лекавыя травы, прыродазнаўчы навуковы лексікон з вопісам хвароб і лякарстваў, кнігу Мінзіхта¹. Дзякуючы італьянцу Саламея прайшла больш-менш сістэматычны курс медычнага навучання. Урач праз некаторы час быў адпушчаны на радзіму.

СВЕДКА КРЫВАВЫХ ПАДЗЕЙ

*Паход генерала Зекендорфа * Паўстанне супраць асманскай няволі * Адступленне аўстрыйцаў * Крывая расправа над сербамі * Выкуп нявольнікаў * Фіяска трансільванскага князя * Уцёкі з Відзіна*

Неўзабаве з Босніі прыйшла вестка пра смерць Хальпіра. Паехаць туды, каб забраць яго маёмасць, Саламеі не выпала. Летам 1737 года Аўстрыя і Венгрыя ўступілі ў вайну, якую ўжо два гады вяла Расія супраць Турцыі, на баку рускіх.

Рускія войскі тым часам ажыццявілі два паспяховыя паходы ў Крым (1736-1737 гады) і заваявалі крэпасць Азоў ля вусця Дона. Туркам даводзілася весці вайну яшчэ і з персамі ў Іраку.

Скарыстаўшы паднявольнае становішча сербаў і балгараў у Асманскай імперыі і спекулюючы на гэтым, імператар «Свяшчэннай Рымскай імперыі германскай нацыі» і венгерскі кароль Карл VI заклікаў народы да паўстання, абяцаючы ім свабоду веравызнання.

Аўстрыйскія войскі рушылі ад Белграда на поўдзень Сербіі. Генерал-фельдмаршал аўстрыйскай арміі Ф. Зекендорф уступіў у перагаворы з турэцкім гарнізонам у цытадэлі сербскага горада Ніша. Турэцкі камандант капітуляваў, забяспечыўшы сабе вольны выхад з цытадэлі. Славяне падтрымалі аўстрыйцаў. Сербскія паўстанцы захапілі горад Нозі Пазар, а балгары ўзняліся супраць туркаў у вобласці, што непасрэдна прылягала з захаду да Сафіі.

Вялікую цікавасць уяўляюць запіскі Русецкай пра падзеі аўстра-турэцкай вайны, тым больш што крыніц па яе гісторыі надзвычай

¹ Гэта хутэй за ўсё фармацэўтычны даведнік Адрыяна Мінзіхта «Медычна-хімічная скарбніца і арсенал» (першае лацінскае выданне гэтай кнігі выйшла ў 1651 годзе, пераклад на нямецкую мову — у 1682 годзе).

мала. «Тым часам прыйшоў загад ад імператара (султана), каб паша мой паехаў і адабраў у немцаў (аўстрыйцаў) Ніш, тую крэпасць, што ўзяў Зекендорф. А той Зекендорф за колькі тыдняў да таго заключыў пакт з балгарамі і сербамі, гэта значыць з воласцю або правінцыяй Нішскай, бо ў гэтай мясцовасці і пасяленняў тых жыхароў было на пяцьдзесят мільяў з гарадамі, і мястэчкамі, і вёскамі, дзе людзей на некалькі мільёнаў (?) багатых знаходзілася, вельмі мужных, маладых, спрытных, як і старых, і жанчын, і дзяцей; кожны з нас можа тое зразумець, якая гэта велізарная прастора — ад Белграда да Сафіі. Усе гэтыя воласці паўсталі супраць туркаў, бо ім той генерал Зекендорф даў такую параду: «Не бойцеся туркаў, дапамагайце мне, я ўжо Ніш узяў, вазьму і Сафію, і Відзін-Турэцкі¹, нават Стамбул²». І так гэтыя бедныя хрысціяне паверылі таму генералу Зекендорфу і ўзнялі паўстанне супраць туркаў, і парэзалі некалькі тысяч туркаў».

Але туркі здолелі адбіць напад аўстрыйцаў на сваім левым флангу ў Босніі, нанеслі ім паражэнне спачатку пад Банялукай, а потым у заходняй Сербіі пад Валевам. Выявілася няздольнасць імперскіх военачальнікаў. Сярод іх не было знакамітага палкаводца Яўгена Савойскага³, які выгнаў некалі туркаў з паўночнай Сербіі. Зекендорф спрабаваў узяць Відзін, але туркі разбілі імперскія войскі ды дваццаць тысяч сербскіх паўстанцаў, прымусіўшы іх адступіць.

Саламея піша пра заканчэнне летняй кампаніі 1737 года ў Сербіі: «А той генерал (Зекендорф) узяў у аднаго пашы сто тысяч чырвоных золтых і без усялякай на тое патрэбы загадаў узяцца па трывозе і ціха памаршыраваў са сваімі немцамі з Ніша, і яны пацягнуліся да нямецкай мяжы, а ключы ад Нішскай крэпасці адаслаў майму пашу Кюпру-улу, а мой паша быў хворы, і яму паклалі пад падушку ключы ад Нішскай крэпасці».

Тут Саламея паўтарыла распаўсюджаныя тады чуткі пра подкуп Зекендорфа. Золата сапраўды мела вялікую цану для гэтага «скупого рыцара», які, між іншым, пазбягаў раскошы. На самой справе Ніш здаў туркам не Зекендорф, а іншы генерал — Нікалаус Даксат дэ Марэз. Шэсць тысяч аўстрыйцаў пад яго камандаваннем былі абложаныя шматлікім турэцкім войскам. Даксат прасіў Зекендорфа аб дапамозе, але, так і не дачакаўшыся яе, мусіў здаць цытадэль: неста-

¹ Так Саламея Русецкая называв горад Відзін у паўночназаходняй Балгарыі (дзе былі сканцэнтраваныя значныя турэцкія сілы) у адрозненне ад Відзіна-Аўстрыйскага, як яна называла Вену.

² Сапраўды, у планы Зекендорфа ўваходзілі паходы на Сафію і Салонікі, а затым - наступ Стамбул.

³ Прынц Яўген памёр у 1736 годзе, якраз напярэдадні гэтай вайны

вала правіянту і людскіх сіл. За здачу Ніша аўстрыйскія ўлады пакаралі Даксата смерцю. Зекендорфа арыштавалі і адправілі ў Вену. Прыдворная рада прыцягнула яго да судовай адказнасці, але генерал быў апраўданы.

Пра вынікі паўстання сербаў і балгараў Саламея піша: «Тым часам прыйшоў зноў новы загад ад турэцкага дара, каб за тое паўстанне, якое яго ўласныя падданыя ўчынілі супраць свайго валадара, туркі іх тры дні і тры ночы рэзалі, пачынаючы ад хлопцаў, якім 18 гадоў, да мужчын, якім пяцьдзсят гадоў, а каму шэсцьдзсят або семдзсят, або восемдзсят, каб таго не знішчалі, гэтаксама як і хлопчыкаў ад году да 18 гадоў не чапалі, толькі ў няволю бралі, і жанчын, і дзяўчат, і ўсіх старых жанчын.

І так сталася, што туркі выразалі хрысціян тры дні і тры ночы ў палях, у лясах, у дамах, дзе толькі ні спатыкалі, і мой паша меў той загад ад турэцкага цара, што ён хоча ведаць: ці шмат яго падданных у гэтай крывавай вайне загінула, і таму мой паша загадаў туркам толькі хрысціянскія галовы звозіць у Сафію для падаліку, колькі іх забітых, і турэцкаму цару пра тое паведаміць.

І такую бачыла я кару божую на бедных хрысціян, такая была гара чалавечых хрысціянскіх галоў, нібы велізарная карчма; наверх па галовах патрэбна была лесвіца, і кожная хрысціянская галава лічылася пашою ў адну адзінку.

І так туркі па палях і лясах ездзілі з вялізнымі кашамі і галовы забітых хрысціян адразалі, і іх прывезлі да сябе і пасля гэтых трох дзён старым і дзецям малым можна было шукаць бацькоў і братоў сваіх, як і бацькам можна было шукаць галовы сыноў сваіх; ах, мой божа, што я тым часам за жаліб і страх мела, калі была у тым горадзе... Быў там чалавек высокай годнасці, святар праваслаўны ці епіскап, бо праваслаўныя ўладыкам яго называлі, і яго ў той жудаснай сечы павесілі».

Русецкая прызнаецца, што была ашаломлена страшэнным відомішчам расправы над блізкім ёй славянскім народам і вырашыла пакінуць службу ў пашы. Пераапрунуўшыся для бяспекі ў адзенне янычара, лекарка ўзяла з сабою дачку і слуг і накіравалася ў Відзін.

У Відзіне сканцэнтраваліся асноўныя сілы асманскіх войск. Яны размяшчаліся ў крэпасці Баба Віда, збудаванай на падмурках колішняга рымскага ўмацавання. Чатыры квадратныя вежы стаялі па кутах цытадэлі, што велічна ўзвышалася над Дунаем. Яе атуляў глыбокі роў з вадою. Ужо колькі разоў аўстрыйцы спрабавалі ўзяць Відзін, але без поспеху.

Значныя страты аўстрыйцам туркі нанеслі пад горадам Краёвай (на паўднёвым захадзе цяперашняй Румыніі), захапіўшы шмат палонных. Саламея бачыла, як вялі закаваных у ланцугі аўстрыйскіх салдат і афіцэраў, шэрагамі па дзвесце чалавек, а ў кожным турэцкім доме знаходзіліся аўстрыйскія нявольнікі або нявольніцы.

Лекарка выкупіла ў турэцкага палкоўніка Мехмет-агі Кул-улу чатырох палонных афіцэраў: паручнікаў Карла Яравіну, Тэадора Котнера, Антона Ермянціну і прапаршчыка Фартуната-Ежэфа Піхельштэйна, а таксама жонку аднаго аўстрыйскага паручніка. Яна пасяліла іх у сваім доме і дамовілася з Кул-улу, што той даб'ецца ў відзінскага пашы Хайваза Мехмет-пашы дазволу напісаць палоннікам лісты дадому, сваім родным, каб тыя прыслалі выкуп за іх. Кур'ер адвёз лісты ў Вену, і неўзабаве ў Відзін прыйшлі грошы. Толькі за Фартуната Піхельштэйна ніхто нічога не прыслаў. Трое паручнікаў растлумачылі Саламеі, што Піхельштэйн жыве далёка ад Вены, пошта да яго сваякоў павінна ісці цераз гарады Грац і Лайбах (па-славенску Градзец і Любляна) у мястэчка Піхельштэйн. Там жылі яго бацькі, да якіх ліст яшчэ, відаць, не дайшоў. Саламея адпусціла палонных паручнікаў і жанчыну, а прапаршчыку давялося суправаджаць лекарку далей у яе вандроўках. Тады яна яшчэ не ведала, што гэты змушаны спадарожнік стане яе другім мужам.

Знаходжанне ў зоне ваенных дзеянняў для маладой жанчыны было справаю небяспечнай і рызыкаўнай. Яна вылечыла па загадзе Хайваза Мехмет-пашы трансільванскага князя Йожэфа Ракачы (ён прыехаў у Відзін у сакавіку 1738 года), кандыдатуру якога на венгерскі трон падтрымліваў вялікі везір¹ Асманскай імперыі Еген Махамед-паша. Князь спрабаваў заляцацца да маладой прывабнай жанчыны, але безвынікова, тады ён абвінаваціў лекарку ў шпіёнстве на карысць аўстрыйцаў. «А тым часам крывавыя войны ішлі, — піша Русецкая, — і мноства зусім невінаватых людзей паша загадаў пакараць жорсткаю смерцю за шпіёнства».

Не ўзяўшы пашпарт у пашы, лекарка разам з дачкою, слугамі і палоннікам адплыла з Відзіна ўніз па Дунаі ў горад Рушчук (па-балгарску Русе), дзе стаяла магутная турэцкая крэпасць. Тут Саламею арыштавалі. Ад смерці яе зноў уратавалі залатыя рукі — яна паспяхова вылечыла сына султанскага скарбніка. Здарылася так, што ў ноч, калі арыштавалі лекарку, вельмі кепска стала дваццацідвухгадоваму сыну скарбніка: цяжкі ацёк павек, твару, языка. Трое русенскіх дактароў нічым не маглі дапамагчы хвораму. За лячэнне

¹ Вялікі везір — кіраўнік урада ў тагачаснай Турцыі.

ўзялася Саламея, і на трэці дзень малады чалавек змог расплюшчыць вочы, а праз сорок дзён быў абсалютна здаровы.

Лекарка атрымала дазвол ехаць у Расію; на гэты раз мэтай яе падарожжа было вызваленне двух турэцкіх афіцэраў з Русе, што трапілі ў рускі палон пад Азовам.

ПАДАРОЖЖА Ў ПЕЦЯРБУРГ

*Шлюб з былым нявольнікам * З Нясвіжа да берагоў Нявы * Дапамога брыгадзіра Караулава * Уражанні ад пажночнай сталіцы * Удалае лячэнне — шлях да царскага двара*

Па дарозе ў Расію, на Украіне, Саламея і выратаваны ёю прапаршчык павянчаліся і сталі мужам і жонкаю. Там Піхельштэйн паступіў на службу да вялікага літоўскага гетмана¹ князя Міхаіла Радзівіла, па мянушцы Рыбанька — так ён звычайна звяртаўся да іншых людзей. Князь вяртаецца ў Нясвіж і бярэ з сабою маладых, прызначыўшы Фартуната харужым, а Саламею «доктаркаю». Неўзабаве Саламея пакідае маленькую дачку ў бенедыкцінскім кляштары ў Нясвіжы і накіроўваецца ў Пецярбург. Яна забяспечыла сябе рэкамендацыйнымі лістамі рускага генерала Лівена, які быў тады ў Беларусі, і жонкі беларускага магната Дуніна, уроджанай рускай князеўны Трубяцкой (яе цётка была замужам за князем Чаркаскім, кабінет-міністрам імператрыцы Анны Іванаўны).

У Рызе, якую лекарка назвала «дзівосным горадам», яна звярнулася да ліфляндскага генерал-губернатара Людольфа-Аўгуста Бісмарка. Гэта быў сваяк Эрнэста Бірона, усемагутнага фаварыта рускай імператрыцы. Бісмарк дазволіў Саламеі пабачыцца з турэцкімі палоннымі, якія знаходзіліся ў гарадской турме. Ад іх лекарка даведалася, дзе знаходзяцца русенскія туркі, пра вызваленне якіх збіралася паклапаціцца.

З Рыгі шлях лекаркі ляжаў у Нарву. Як узнагароду за добрае лячэнне тут яна атрымала ад жонкі каменданта Шацілава Мар'і Юр'еўны ліст-рэкамендацыю ў Пецярбург да яе брата брыгадзіра² С. Ю. Караулава.

¹ Галоўнакамандуючы войскамі Вялікага княства Літоўскага.

² Афіцэрскі чын у рускай арміі ў 1722-1799 гадах, прамежжавы паміж палкоўнікам і генерал-маёрам.

У тых, хто ўязджаў у маладую рускую сталіцу, старанна правяралі дакументы: такі быў указ імператрыцы Анны Іванаўны, што царавала ўжо дзевяты год. За горадам (а канчаўся ён на рацэ Фантанцы) пачасціліся выпадкі рабавання. У лясках за рэчкаю, уздоўж Перспектыўнага шляху ў кірунку да Аляксандра-Неўскага манастыра¹, на Нарвскай дарозе ўладальнікам лясных дзялянак загадала ссекчы дрэвы на трыццаць сажняў, «каб немагчыма было рабаўнікам рабіць нечаканыя драпежныя налёты».

Паперы Русецкай былі ў парадку. Ля каравульні, недалёка ад пад'ёмнага моста цераз Фантанку, вартавы пільна агледзеў падарожную, выдадзеную нарвскім камендантам на свабодны праезд. Ланцуговы мост са скрыпам апусціўся, і вазок падарожніцы павольна пакаціўся па вуліцах Пецярбурга.

Госця з цікавасцю разглядала незнаемы горад: прыгожыя будынкі, акуратныя ўпарадкаваныя сады, вялікія плошчы, шырокія роўныя вуліцы. Уязджаючы на мост праз Вялікую Няву, Саламея вымушана была заплаціць за праезд. Адзіны пакуль што мост цераз гэтую раку пачынаўся ля Ісакіеўскай плошчы². Яго зрабілі з баржаў-плашкоўтаў, пастаўленых на якары. Кожную вясну мост наводзілі, а ўвосень разбіралі. Для праходу суднаў мост разводзілі пасярэдзіне.

За мостам на Васільеўскім востраве бачыўся трохпавярховы будынак Летняга палаца. Не так даўно ён належаў усемагутнаму Меншыкаву. Палац не саступаў па сваёй прыгажосці Летняму палацу Пятра I, што стаяў ля ўваходу Фантанкі ў Няву. На франтоне меншыкаўскага палаца красаваліся вялікія статуі. Вазок лекаркі кіраваўся да 25-й лініі Васільеўскага вострава, да Шарамецьеўскага палаца — там здымаў кватэру брыгадзір Сямён Юрэвіч Караулаў.

Бадай, не было ніводнай рускай вайны, у якой не браў бы ўдзел за чвэрць стагоддзя адданай і вернай службы гэты смелы афіцэр. Ён вызначыўся ў марскім баі са шведамі пры Грэнгаме; у персідскім паходзе ўдзельнічаў у баях пад Дэрбентам, Баку і Рэштам. Караулаў быў чалавек адукаваны: за складзены вопіс персідскіх прыкаспійскіх правінцый атрымаў чын падпалкоўніка. У часы праўлення Анны Іванаўны служыў камендантам Кракава, удзельнічаў у аблозе Данцыга і ўзяцці Ачакава; тут быў паранены. На яго долю прыйшліся войны супраць Швецыі і Прусіі. Пад канец жыцця ён даслужыўся да звання генерал-паручніка і пасады члена Ваеннай калегіі.

¹ Цяпер Неўскі праспект да плошчы Паўстання, вуліцы Ганчарная і Цялежная.

² Цяпер плошча Дзекабрыстаў.

Медыцынскія веды Саламеі вельмі спатрэбіліся ёй у доме брыгадзіра. Сям'і не шанцавала. Дзеці Караулава паміралі адзін за адным немаўлятамі. Якраз па прыездзе лекаркі жонка генерала нарадзіла сына, але хлопчык знаходзіўся ў цяжкім стане задухі (асфіксіі). Саламеі ўдалося ажывіць дзіця, накрыўшы яго дзежкай. Такое яна бачыла ў маладыя гады на радзіме, у Наваградскім краі.

Тры тыдні правяла лекарка ў гасцінных гаспадароў. Ёй казалі, што да імператрыцы патрапіць цяжка, што многія нават на працягу года не могуць падаць прашэнне.

Саламея прыехала ў Пецярбург, калі пры імператарскім двары панавала нямецкае засілле. Невялікага розуму, лянівая і малаадукаваная Анна Іванаўна мала клапацілася пра дзяржаўныя справы, а больш захаплялася балямі ды забавамі. Апірышчам яе трону былі ў асноўным прыбалтыйскія бароны нямецкага паходжання. На чале з Біронам і міністрам Остэрманам яны па сутнасці і кіравалі рускай дзяржавай.

На думку Караулавых, дапамагчы Саламеі магла б княгіня Мар'я Юр'еўна Чаркаская, жонка адзінага тады рускага ў кабінёце міністраў імператрыцы, шасцідзесяцігадовага Аляксея Міхайлавіча Чаркаскага. Князь Чаркаскі карыстаўся пашанаю царыцы. Ён дапамог ёй пазбавіцца ад абмежавання імперскай улады некалькімі магнатамі-«вяхоўнікамі». Слабавольны, угодлівы і нерашучы, князь Чаркаскі ніякай ролі ў вырашэнні дзяржаўных спраў не іграў. Дзякуючы гэтаму ён перажыў не толькі Анну Іванаўну, але і кароткачасовае цараванне яе пляменніцы Анны Леапальдаўны і працягваў служыць пры імператрыцы Лізаветце Пятроўне аж да самай смерці.

Міністр двара Анны Іванаўны А. П. Вальнскі так характарызаваў Чаркаскага: «Сёння яго прызначаць, заўтра пастрыгуць — ён за ўсё пра ўсё маўчыць і нічога не гаворыць». Жонка Чаркаскага была дачкою аднаго з папличнікаў Пятра I князя Юрыя Трубяцкога. Лекарку папярэдзвалі, што княгіня вызначаецца цяжкім і злосным характарам, здэкваецца са сваіх слуг. Але іншага выйсця не было. Даводзілася ехаць на паклон да капрызнай княгіні. Адзіным спадзяваннем на поспех было тое, што Чаркаскай падабалася мець сярод сваёй прыслугі чужаземцаў. Як толькі жонка брыгадзіра акрыяла пасля родаў, яна разам з лекаркай паехала ў палац Чаркаскіх. Саламея піша, што палац стаяў на Мільённай вуліцы¹ непадалёку ад Зі-

¹ Цяпер вуліца Халтурына. Паводле звестак пецярбургскага гісторыка П. Н. Пятрова, палац Чаркаскіх у 1738 годзе (калі Саламея Русецкая прыехала ў Пецярбург) размяшчаўся на Ніжняй Неўскай набярэжнай (цяпер набярэжная Чырвонага Флоту)

мовага палаца — трэцяга па ліку, які знаходзіўся на месцы цяперашняга Эрмітажнага тэатра.

Княгіня Чаркаская распытала Саламею, хто яна такая, а калі даведалася, што госця — лекарка, прыняла яе на службу. Вядома, паспрыялі гэтаму і рэкамендацыйныя лісты, якімі Русецкая запаслася ў Вільні. Жанчыну ўразіла раскоша і багацце Чаркаскіх. Сапраўды, яны належалі да вельмі багатых сямействаў у Расіі. Лекарка здолела палегчыць стан хваравітай княгіні, якую мучылі галавакружэнні. Менавіта з прычыны пакутнага галаўнога болю Мар'я Юр'еўна стала рэдка бываць у палацы Анны Іванаўны. А падазроная царыца звычайна не даравала няўвагі да сваёй персоны. Паздаравелая, вясёлая княгіня ў часе прыёму ў царскім палацы не забылася пахваліць Саламею.

У сваіх запісах Саламея аддае шмат увагі апісанню Пецяярбурга, звычайна рускіх людзей, згадвае папулярныя сярод насельніцтва расказы пра Пятра I, да асобы якога мела вялікую павагу, як і да ўсяго рускага.

Саламея піша, што «той імператар Пятро Аляксеевіч пры жыцці сваім краіну вельмі хараша і годна перарабіў, даў мундзіры войску свайму і муштры ім загадаў вучыцца, розных настаўнікаў, гэта значыць французаў, немцаў, італьянцаў і лацінікаў, дзеля моў розных і бліску запрасіў у сваю краіну, гэта я сама бачыла ў Пецяярбурзе; амаль у кожнага афіцэра або купца розныя настаўнікі і танцмайстры, амаль у кожным доме, не кажучы ўжо пра штаб-афіцэраў ці міністраў.

Есць розныя фабрыкі, я сама купляла аксаміт, градэтур¹, залатыя галуны, кутасы залатыя з фабрыкі з Пецяярбурга; і там, дзе былі балоты і дрыгва, усюды паўставалі мураваныя і драўляныя дамы, дарогі ўтрамбаваныя пяском, на адной мілі пяць слупоў стаяць з надпісамі па-руску, па-нямецку і па-лацінску, куды ехаць і ці далёка, на дарозе часта стаяць аўстэрыі (корчмы) з мноствам выгод, і ўсё танна, нельга даражэй прадаваць, бо на дзвярах вывешана такса, мера вызначана, а бедным спадарожнікам і дарма даюць піць і есці.

Пецяярбург такі прыгожы, такі велічны стаіць над ракой Нявой. Ён прыгажэйшы і больш прывабны, чым Стамбул і Вена, ў Аўстрыі. Які ён цудоўны і акуратны, такія доўгія вуліцы на некалькі сотняў² мураваных дамоў або палацаў, па даўжыні ўсе роўныя, увышыню і

побач з пазнейшым будынкам Сената (цяпер Цэнтральны гістарычны архіў) на рагу Сенацкай плошчы. Запісы Саламеі Русецкай дазваляюць удакладніць звесткі вучонага.

¹ Шчыльная шаўковая тканіна, першагачаткова выраблялася ў французскім горадзе Тур.

² Тут Саламея Русецкая відавочна перабольшвае.

адзін ля аднаго роўна стаяць, так, што здаюцца суцэльнай сцяною. Некаторыя палацы накрытыя меднаю бляхай. Каля кожнага дома растуць дрэвы (ліпы), каб у самы моцны дождж чалавек, ідучы, не прамок. Вуліцы такія шырокія, што шэсць карэт размінуцца могуць. Нідзе няма ніякага смецця ці бруду, бо калі просты селянін з горада вязджае, то мусіць даць дзве капейкі, а калі возьме смецце або гною, нават жменю, то ўжо дзвюх капеек не дае, а калі ў горад селянін уязджае, то мусіць прывезці дрэва або камень, а калі не прывязе, то павінны даць дзве капейкі, а тое дрэва і камень ідуць на рамонт маставых на маленькіх вуліцах.

Хлеб, мяса, рыба, сыр, масла — усё вельмі таннае, садавіны трохі нестасе, але вялікая вольнасць і спакой для добрых людзей хадзіць і ездзіць. Людзі прыязныя, ветлівыя».

Такі ідылічны малюнак, вядома, не зусім адпавядаў тагачаснай рэчаіснасці. Але не будзем вінаваціць у гэтым Русецкую. Суб'ектывізм тут непазбежны. Нічога dziўнага ў тым, што на яе ацэнкі і высновы ўплывала асяроддзе багатых, заможных людзей, сярод якіх яна знаходзілася.

НА СЛУЖБЕ Ў ІМПЕРАТРЫЦЫ

*Запрашэнне сляпога бандурыста * Прыём у царскім палацы * Інтрыгі прыдворных лекараў * Ці пакідае катаванне знакі? * Шчодрыя дарункі імператрыцы*

У 1738 годзе, якраз напярэдадні каляд, сляпы бандурыст, які служыў у дачкі Пятра I Лізаветы, запрасіў лекарку да сябе дадому. У яго доме прачкай працавала дзяўчына, у якой была катаракта¹, Саламея паспяхова выдаліла ёй катаракту, і перад дзяўчынаю расчыніўся свет ва ўсіх сваіх фарбах і праявах. Праўда, лекарка, відаць, замоўчвае той факт, што бандурыст прасіў дапамагчы вярнуць і яму зрок, але, на жаль, цуда не адбылося. Варта адзначыць, што яна ні разу не абмовілася ў дзённіку пра свае медычныя няўдачы.

У бандурыста былі ў гэтых слугі з іншых багатых дамоў, з царскага палаца, і ўсё бачылі на свае вочы. Чутка пра ўмельства замежнай лекаркі хутка дайшла да імператрыцы. Не паспела наша пада-

¹ Катаракта (ад грэч. катарράκτης — вадаспад) — памутненне крышталіка вока, якое выклікае аслабленне і страту зроку.

рожніца вярнуцца да Чаркаскіх, як княгіня неадкладна паслала яе ў Зімовы палац: імператрыца выказала жаданне ўбачыць Саламею.

Лекарка так успамінала свой першы прыём у імператрыцы. Як і патрабаваў этыкет, яна тройчы стала на калені перад тронам Анны Іванаўны і пацалавала яе руку. На пытанне, чаго яна прыехала ў Пецярбург, дыпламатычная госця хітра адказала, нібыта ў далёкім Стамбуле чула, што Расіяй кіруе жанчына і захацела пабачыць яе сама.

Саламея падае ў сваім дзённіку дыялог з царыцаю, «І ты надумала выбрацца ў такую далёкую дарогу за свой кошт, каб толькі ўбачыць мяне?» Сцвярджалы адказ усцешыў самалюбства імператрыцы. «А як цябе завуць?» — «Саламея», — «А бацьку?» — «Яўхім», Імператрыца вызначыла «Саламаниде Ефимовне» (менавіта так яна звярталася да лекаркі) месца пры сваім двары і дазволіла ёй жыць на першым паверсе палаца.

Госцю правялі ў вялікі пакой, які размяшчаўся пад пакоямі імператрыцы. Напачатку лекарка шкадавала: яе служанка, пасцельныя і іншыя рэчы засталіся ў доме Чаркаскіх. Саламеі паставілі ложка пад шаўковым балдахінам, засланы цёплай ярка-чырвонай коўдраю. Балдахін быў данінаю модзе і ў той жа час ствараў утульнасць і ілюзію нейкай адасобленасці яго гаспадара ў вялікім памяшканні (у пакоі акрамя Саламеі былі яшчэ сем прыдворных дам).

Так Русецкая паступіла на царскую службу. Прыдворныя дамы звярталіся да яе па дапамогу ахвотней, чым да дактароў-мужчын, гэта, на думку лекаркі, выклікала іх зайздрасць. Яны папракалі Саламею ў тым, што яна не мае дыплама, а значыць, не мае права і лячыць. Па рэцэптах, якія выпісвала лекарка, у прыдворнай аптэцы¹ перасталі выдаваць лекі. Тады Саламея папрасіла сваю пацэнтку, жонку капітана Вільдэ, замовіць за яе слова ў Анны Іванаўны, запэўніваючы, што лячыць будзе толькі хваробы вачэй. Імператрыца паслала слугу да прыдворнага ўрача, каб той дазволіў Саламеі зноў браць у аптэцы лекі.

Але аднойчы лекарка схібіла. Яна выпісала рэцэпт на вялікую колькасць лекаў, прычым не толькі для вачэй, але і ад іншых хвароб, бо, як і раней, да яе звярталіся людзі з самымі рознымі скаргамі і просьбамі. Аптэкар паведаміў пра гэта прыдворнаму ўрачу. Той адразу ўбачыў, што лякарства выпісана не на аднаго чалавека, а на дваццаць адразу, і не толькі для лячэння вачэй. Учынак зноў абмяркоўвалі, і Анна Іванаўна выклікала да сябе лекарку.

¹ Размяшчалася яна ў цяперашнім Аптэкарскім завулку на рагу Мільённай вуліцы.

Царыца была ласкаваю. Як і райей, яна называла лекарку «спадарыня доктарка» і пацікавілася, ці сапраўды так ужо патрэбныя ёй гэтыя лекі. Як на споведзі, расказала Саламея, што галоўны доктар пры двары зайздросціць яе ўменню, таму забараняе лячыць і купляць лякарствы ў аптэцы, і яна мусіла пайсці на хітрыкі. Шчырасць лекаркі спадабалася імператрыцы. З таго часу Саламея брала ў аптэцы усе тыя лекі, якія ёй былі патрэбныя, і лячыла тых, каго хацела.

Русская хутка асвоілася ў сталіцы не толькі таму, што ўмела лячыць. Ёй, ураджэнцы Беларусі, была добра зразумелаю і руская мова. Неўзабаве яна ўжо дамаглася таго, каб сустракацца з турэцкімі палоннымі пашамі Ях'ёй і Калчаком. Саламея расказвала Анне Іванаўне пра жыццёвы лад у Турцыі, пра звычаі народа.

Пры царекім двары служыла сталага веку жанчына Аўдоцця Міхайлаўна. Сорак гадоў жыла яна ў Стамбуле ў няволі і была выкуплена адтуль паслом Вешняковым. Імператрыца яшчэ раней распытвала Аўдоццю Міхайлаўну пра турэцкія звычаі. Жанчына сцвярджала, быццам у няволі яе катавалі распаленымі жалезнымі абцугамі і калі ёй у абутак гарачае вуголле.

Ведаючы такое, імператрыца папракнула Саламею: «Якая ты падманшчыца, Саламаніда Яфімаўна! Ты кажаш, што твае туркі людзі добрыя, а паглядзі, якія яны ворагі, як бедную Міхайлаўну пакалечылі». Лекарка адказала, што Міхайлаўна гаворыць няпраўду: «Няхай пакажа знакі на сваім целе, дзе яе палілі. Вось у мяне палец у дзяцінстве нажом парэзаны, а след застаўся. І ў цябе, Міхайлаўна, павінны быць сляды на целе. А можа ты сама была, выбачай мне, злодзейка або якая нягодніца, тады цябе і хрысціяне мучылі б, не тое што туркі. Я, дзякуй богу, прыехала ў Турцыю ў маладосці, чатырнаццаць гадоў было, з мужам сваім. Але ў мяне ніводны турак нічога не ўкраў і не біў мяне, не абражаў, бо я заўсёды пазбягала кепскай кампаніі. Прытым калі турак купіць каня або карову, ці што падобнае да гэтага, то ён іх корміць, клапоціцца пра іх, а за нявольніцу ж трэба таксама заплаціць, і ён што ж, будзе падсмальваць ёй ногі, калечыць? Такого ніколі не можа быць!»

І імператрыца пагадзілася з гэтым. Карыстаючыся яе добрым настроем, Саламея папрасіла ў падарунак двух турэцкіх палонных. «Што гэтыя два туркі, я табе і чатырох падарую», — адказала літасцівая валадарка. Раніцою пасля гэтай гутаркі Саламея знайшла ў сябе пад падушкаю ўказ, змацаваны імператарскай пячаткаю. У паперы пацвярджалася распараджэнне перадаць лекарцы чатырох турэцкіх палоннікаў.

Саламею накіравалі да кабінет-міністра А. П. Вальнскага¹, каб той забяспечыў і аплаціў яе праезд у Рэч Паспалітую. Вальнскі быў жанаты на стрыечнай сястры Пятра I Аляксандры Львоўне Нарышкінай. У свой час ён кіраваў Астраханскай і Казанскай губернямі, увайшоў у давер да Бірона і Остэрмана, але спрабаваў весці самастойную палітыку, накіраваную на ўзмацненне рускага дваранства. Каб дагадзіць Анне Іванаўне, ён імкнуўся патураць ёй. Так, гэта ён наладзіў вяселле, якое мела шырокі разгалас, князя Міхаіла Галіцына, ператворанага імператрыцаю ў блазна, з яе любімай карліцай Бужанінавай у сумна вядомым «Ледзяным доме». У хуткім часе ён стаў адзіным дакладчыкам у Анны Іванаўны па справах Кабінета².

Аднаго разу, як згадвае Саламея, Вальнскі запрасіў яе да сябе і стаў разважаць, колькі будзе каштаваць Саламеі дарога з Пецярбурга да Наваградскага ваяводства. «Хопіць з цябе пяцідзесяці рублёў»,— сказаў ён лекарцы. Саламея не стала пярэчыць, а пераехаўшы з Зімовага палаца ў палац А. М. Чаркаскага, пажалілася князю на скупасць Вальнскага. Аляксей Міхайлавіч быў рады, што выпала магчымасць паскардзіцца імператрыцы.

На другі дзень ён наладзіў лекарцы аўдыенцыю ў Анны Іванаўны. Пасля традыцыйнага цалавання царскай рукі, да якога была дапушчана Саламея, яна пачула пытанне: «Як жа табе міністр Вальнскі дапамог?» Імператрыца смяялася, і, бачачы яе добры настрой, лекарка пакорліва адказала, што яна ўдзячная і за такую ласку, што заўжды просіць бога даць здароўя і шчаслівага царавання найяснейшай пані. Да душы прыйшліся царыцы лекарчыны словы. Яна наказала выдаць Саламеі са скарбніцы тысячу рублёў, срэбраныя кубкі, адрэзы тканіны і сурвэткі з імператарскімі гербамі.

РЭВЕЛЬ, ЛАХВА, КАМ НА ГОРЫЦА, ВЕНА...

*У рэвельскага каменданта * Напад разбойнікаў на карчму * У палескай глушы * Гасцяванне * Капусаў * «Пад чырвоным вільчаком» * Як спагнаць з імператара*

¹ Ён заступіў на гэтую пасаду ў 1738 годзе, павялічыўшы колькасць кабінет-міністраў з трох (Бірон, Остэрман і Чаркаскі) да чатырох. Подпісы трох кабінет-міністраў прыроўніваліся да подпісу імператрыцы.

² Ужо пасля ад'езду Русецкай Вальнскі быў агавораны Біронам і Остэрманам. Яны адчулі ў яго дзеяннях сур'езную небяспеку свайму панаванню пры царскім двары. Рэальных сіл супрацьстаяць магутнаму нямецкаму засілку ў Вальнскага не было. У ліку іншых яго арыштавалі і ў 1740 годзе пакаралі смерцю.

300 чырвонцаў? * Здрада Фартуната *
Калі пара пісталетаў — найлепшы
аргумент

Лекарка развіталася са сваімі апекунамі і накіравалася да рускіх крэпасцяў у Эстляндзі¹, каб атрымаць там, згодна з царскім дазволам, турэцкіх палоннікаў, У Нарве генерал Шацілаў перадаў ёй двух русенскіх сіпах², якіх трымалі пад аховаю. Камендант Рэвеля³, азнаёміўшыся з указам імператрыцы, дазволіў лекарцы ўзяць з гарадской турмы з ліку ваеннапалонных двух янычараў родам з Русе. Тры дні ён не адпускаў Саламею з горада, спасылаючыся на моцныя маразы. Разам з жонкаю камендант рабіў візіты да вядомых гараджан і браў з сабою маладую сімпатычную чужаземку: яна магла расказаць тутэйшай знаці шмат цікавага пра далёкія краіны,

Каб Саламею ў дарозе не абрабавалі, яе суправаджаў канвой з сямі салдатаў. Такая перасцярога вельмі дапамагла на шляху з Рэвеля ў Рыгў. Разам з канвоем, слугамі і туркамі лекарка спынілася ў адной эстонскай карчме. Салдаты выштурхалі адтуль усіх наведнікаў, апроч аднаго, які сядзеў у кутку і прыкінуўся такім п'яным, што яго нельга было зварухнуць з месца.

Пра небяспеку Русецкай паведаміла старая служанка, яе суайчынніца, родам з Вільні, якая пачула знаёмую гаворку, калі лекарка звярталася да сваіх слуг. Як толькі ўсе палеглі спаць і патушылі святло, жанчына падышла да ложка лекаркі і шэптам сказала, што Саламею і яе спадарожнікаў чакае смерць. З карчмы яшчэ ніколі ніводны пан або купец не выходзіў жывы. Такі ўжо «звычай» быў у гаспадара карчмы і яго хаўруснікаў: пусціць чалавека ў дом, накарміць, пакласці спаць, а пасля гвалтоўна абабраць. І «п'яны» невыпадкова застаўся ў карчме. Ён прымасціўся ля печы, недалёка ад дзвярэй, каб у зручны момант адчыніць іх і даць знак сваім людзям.

Саламея падзякавала добрай жанчыне, разбудзіла салдат, туркаў, слуг. Салдаты звязалі і гаспадара карчмы, і п'янога, які ляжаў у кутку. Яны далі зразумець гаспадару, што калі іх хаўруснікі пачнуць прабівацца ў дом, то яму, яго жонцы і дзецям літасці не будзе.

Апоўначы, не дачакаўшыся ўмоўнага сігналу, разбойнікі пачалі падступаць да карчмы. Саламея і яе спадарожнікі завесілі вокны фіранкамі, каб звонку не відаць было, колькі іх і што яны робяць. Туркі

¹ Цяпер паўночная Эстонія.

² Сіпахі — воіны султанскага кавалерыйскага корпуса.

³ Афіцыйная назва горада Таліна ў 1219-1917 гадах.

білі па сценах каламі, гаманілі на сваёй мове — стваралі выгляд, што іх шмат, што яны сіла. Але гэта не дапамагло. Разбойнікі пачалі разбіраць вароты. Салдаты-канваіры застрэлілі трох з іх. Абараняліся як маглі. Слуга Саламеі Бенядыкт Скалубовіч дупіў рабаўнікоў з-за плота доўгім калом. Аблога зацягвалася. На шчасце, праязджаў каля карчмы нейкі рускі пан са слугамі, яны і разагналі разбойнікаў.

На мяжы паміж Расіяй і Вялікім княствам Літоўскім Саламея адпусціла салдат і паехала ў Беларусь. Гетман М. Радзівіл не дазволіў ёй выехаць у Турэцкую імперыю, забраў русенскіх палоннікаў і адправіў іх дамоў. У Рэчы Паспалітай не дазвалялася мець турэцкіх нявольнікаў, бо гэтая краіна была ў мірных адносінах з Турцыяй. Мужа Саламеі гетман Радзівіл накіраваў служыць на Палессе, у вёску Лахва¹. Там маладая жанчына хутка засумавала. Яна ўсё ж знайшла прычыну, каб пакінуць палескую глушыню: вырашыла паехаць да сваякоў мужа з надзеяй атрымаць грашовае спагнанне за выкуп Фартуната Піхельштэйна з турэцкага палону. Саламея пакінула дачку Канстанцыю і свае грашовыя зберажэнні ў жонкі кашталяна смаленскага² Шчыта і, нягледзячы на тое што чакала дзіця, рушыла ў дарогу.

І зноў вазок, запрэжаны коньмі, павёз вандроўніцу праз Польшчу, Сілезію, Маравію, Аўстрыю. У Верхняй Карніёліі — так у той час называлі Заходнюю Славенію, у вобласці Горэнска, размясцілася сяло рудакопаў і кавалёў Камна Горыца³. Стаяла яно на беразе ракі Ліпніца — правым прытоку Савы.

Славенія ўжо амаль два з паловаю стагоддзі належала імператарам «Свяшчэннай Рымскай імперыі германскай нацыі» з аўстрыйскай дынастыі Габсбургаў, Па-нямецку Камну Горыцу называлі Штэймпіхель (або Піхельштэйн), але ў краі гэтым з даўніх часоў жылі славенцы.

Як і ў Расіі, на Украіне і ў Балгарыі, тут Саламея зноў пачула знаёмую славянскую гаворку. Ветліва і гасцінна сустрэлі лекарку ў сям'і Фартуната. Ад свёкра Марка-Антана Капуса Саламея пачула, што ўсе яны карэнныя камнагорцы, здаўна занятая здабываннем і апрацоўкаю жалеза. У 1693 годзе сям'і за поспехі ў развіцці промыслаў нададзена дваранская годнасць і герб. На гербе — выява рудакопа з кіркаю ў руцэ і галава чалавека як сведчанне пра першую

¹ Цяпер вёска ў Лунінецкім раёне Брэсцкай вобласці.

² Кашталян (ад лац. *castellum* — замак) — камэндант замка, адміністрацыйнае званне ў Рэчы Паспалітай. Пасля таго як Смоленск з сярэдзіны XVII стагоддзя адышоў ад Расіі, титуды па Смаленскім ваяводстве па-ранейшаму надаваліся ў Рэчы Паспалітай.

³ Гэтае паселішча размешчана прыкладна за 35 кіламетраў на паўночны захад ад Любляны — цяперашняй сталіцы Славеніі.

частку прозвішча Капус, якое нагадвала лацінскае слова «капут» — галава. Цяпер, пасля надання Капусам дваранскага тытула, іх прозвішча гучала на нямецкі лад як Капус фон Піхельштэйн, гэта значыць Капуе з Камны Горыцы¹.

У Фартуната было трое братоў і чатыры сястры. Дзевяр Саламеі Антон-Ёжэф быў суддзёю ў сталіцы краю Любляне. Іншыя дзевяры і залоўкі лекаркі таксама былі добра ўладкаваныя. Марк-Антон Капус застаўся незадаволены толькі старэйшым сынам Фартунатам-Ёжэфам (усе дзеці мелі другое імя «Ежэф або Ёжэфа» ў гонар маці Катарыны Ёжэфы). Ён расказаў нявестцы, што Фартунат з маладых гадоў не дужа слухаўся бацькоў, патраціў нямала іх грошай ды яшчэ самавольна паступіў на аўстрыйскую ваенную службу. Таму, мабыць, свёкар, хоць і выказаў Саламеі пэўную гасціннасць, аддаў ёй толькі трэцюю частку таго, што яна заплаціла турэцкаму палкоўніку як выкуп за Фартуната.

Адпачыўшы ў Камне Горыцы паўтара месяца, нястомная лекарка зноў рушыла ў дарогу. Спачатку яна наведвала Любляну, там па просьбе свёкра і дзевяраў былі зроблены тры яе партрэты, а затым Саламея накіравалася цераз Альпы на поўнач — у Вену.

Сталіца «Свяшчэннай Рымскай імперыі германскай нацыі» не ішла, на думку Русецкай, ні ў якае параўнанне з Пецярбургам. Прылеглыя да ўскраін вуліцы мала чым нагадвалі сталіцу. Вазок лекаркі праязджаў уздоўж невысокіх драўляных платоў і дамоў, каля невялічкіх бажнічак. Але чым бліжэй да цэнтра, тым болей было ў горадзе палацаў і касцёлаў. І ўсё ж Вена саступала расійскай сталіцы. Пазней Саламея пісала ў сваіх запісках: «Вена, дзе хрысціянскі імператар жыўе, такая самая (як Стамбул) — вось велічны кляштар, а побач з ім хаціна разніка або настаўніка, вось стары дом, а побач — новы палац».

Спынілася падарожніца ў Леапальдштаце (прыгарадзе Вены, паміж цяперашнім цэнтрам сталіцы і Дунаем). Яна ўладкавалася ў гатэлі «Пад чырвоным вільчаком» і пачала хадайнічаць, каб ёй выдалі плату за службу Фартуната і грошы, якія яна патраціла на выкуп яго з турэцкага палону. На прыёме ў палацы Саламея падала прашэнне імператару Карлу VI. Імператар запэўніў жанчыну, што просьба яе будзе задаволеная. Але колькі яна ні наведвала імператарскі двор — усё безвынікова. Неаднойчы ездзіла Саламея і да імператрыцы

¹ Цікава, што цяпер у Камне Горыцы і іншых месцах Славеніі жывуць шматлікія нашчадкі Капусаў. Пра гэта паведамілі ў сваім лісце ад 5 жніўня 1974 года супрацоўнікі Інстытута ўсеагульнай і нацыянальнай гісторыі Акадэміі навук у Любляне, за што аўтар выказвае ім шчырую падзяку.

Лізаветы, але атрымала ўсяго пяць залатых дукатаў, тым часам як за Фартуната ў Відзіне яна аддала трыста чырвонцаў.

Русецкая жыла ў Вене на апошнія грошы. Яна скардзілася на скупасць і негасціннасць аўстрыйцаў: «О, не так тут, як у Расіі! Ніхто мяне не запрашае на абед, немцы не маюць такой звычкі, як палякі або рускія, якія калі кубак выпіваюць за чыё-небудзь здароўе, то паднясуць і таму, за каго п'юць. А ў Германіі не так, кавалер будзе сачыць, куды я сяду, а потым вып'е за мае здароўе: «Ваша здароўе, найяснейшая пані», сам немец вып'е, а мяне не пачастуе. Мяне як варам абліе».

Саламею здзіўляла, што работнікі імператарскай кухні прадавалі староннім людзям стравы з імператарскага стала; што ў езуіцкім доме-прытулку, дзе спыняліся на начлег вандроўнікі, манахі бралі грошы нават за салому на пасцель. Пасля кожнага начлежніка яны зноў прадавалі гэты «тавар», нават не вытрэсваючы з яго смецце. Гаспадары свецкіх гатэляў патрабавалі поўную плату за ацяпленне, хаця печ у каалідоры толькі распалляць і тут жа выцягваюць з яе дровы...

Выбрацца з грашовых цяжкасцяў дапамог Саламеі выпадак. У Вену прыехала турэцкае пасольства, якое размясцілася таксама ў Леапольдштаце, недалёка ад гатэля «Над чырвоным вільчаком». У адчаі ад безвыходнага становішча — грошай не было, да таго ж неўзабаве яна павінна была нарадзіць дзіця — Саламея адважылася звярнуцца па дапамогу да пасла султана Джаны Алі-бея. Валодаючы турэцкаю моваю, лекарка прывітала пасла і прапанавала лячыць членаў пасольства. Пасол згадзіўся, бо яго спадарожнікаў лячыў аўстрыйскі ўрач, які карыстаўся паслугамі перакладчыка, а гэта стварала пэўныя цяжкасці, а часам і непаразуменні.

Русецкая пачала атрымоўваць плату, харчаванне для сябе і слуг з пасольскай кухні, сена для сваіх коней. Аўстрыйцы, убачыўшы, што лекарка часта бывае ў Джаны Алі-бея, таксама сталі звяртацца да яе. Сярод сваіх пацыентаў Саламея называе княгіню Парцыю, фрэйліну Марыяну дэ Берхтульт¹, графа Канвенцыля² і іншых.

У Вене Саламея нарадзіла сына, якога назвала Францішкам-Ксаверыем. Пасля родаў яе наведвалі аўстрыйскія знаёмыя і калі бачылі нязвычайную для іх рысавую кашу, якую прыносілі лекарцы з пасольскай кухні, з цікаўнасцю каштавалі экзатычную ежу. Гэта вельмі смяшыла Саламею: яна ж даўно ведала турэцкія стравы.

¹ Хутчэй за ўсё «Бергальд».

² Хутчэй за ўсё «Кабенцль».

Праз некаторы час Саламея зноў сабралася ў дарогу. Тым часам імператар Карл VI памёр, і прускі кароль Фрыдрых II вырашыў скарыстаць гэта, каб пачаць вайну за аўстрыйскую спадчыну і захапіць Сілезію з яе галоўным горадам Брэслаў¹. Шлях Саламеі з Вены праходзіў якраз праз гэты горад. Трапіўшы ў цэнтр ваенных дзеянняў, з дапамогаю пэўных хітрыкаў лекарка не без цяжкасцяў дамаглася аудыенцыі ў караля. Той дазволіў ёй свабодна выехаць з Сілезіі, хаця іншых жыхароў з горада не выпускалі.

З Сілезіі падарожніца накіравалася ў Польшчу. Тут яна даведалася, што Фартунат Піхельштэйн забраў у кашталянке Шчыт яе дачку Канстанцыю і маёмасць. Даведалася Саламея і пра яго нявернасць. Яна вырашыла жыць асобна і спрабавала схвацаць ў манастыры ў Львове. Але Фартунат дамогся, што жонка вярнулася да яго, аднак іх сумеснае жыццё ўжо не ладзілася.

Нягледзячы на тое што Саламея зноў чакала дзіця, яна ўсё ж вырашыла кінуць мужа і праз нейкі час, спаслаўшыся на тое, што хоча атрымаць выкуп ад былых палонных, якіх некалі вывезла з Эстоніі, паехала за мяжу. Пакінуўшы дачку на айчыма, а двухгадовага сына і пажыткі на ўдаву брацлаўскага кашталяна Патоцкага Канстанцыю, Саламея накіравалася ў Балгарыю. Па дарозе яна займалася лекарскай практыкай. У сталіцы княства Валахія Бухарэсце ў яе нарадзіўся другі сын, якога назвала Станіславам-Косткам.

У Русе Саламею чакалі новыя прыгоды. Вызваленняя ёю ў Рэвелі янычары, якія жылі ў вёсцы паблізу Русе, заплацілі выкуп, толькі прапалі зменшыць суму. А вось сіпахі Ібрагім-ага і Хусейн-ага, выратаваныя Русецкай з нарвскай крэпасці, адмовіліся вяртаць даўгі. Перш яны спасылаліся на тое, што князь Радзівіл адпусціў іх з няволі ўжо ў Беларусі, пасля сталі гаварыць, нібы ўцяклі з палону самі, а лекарка сустрэла іх па дарозе і перавезла з Расіі ў Беларусь, таму яны, маўляў, і павінны ёй заплаціць суму ў пяць разоў меншую, чым налічыла Саламея.

Сіпахі звярнуліся з апеляцыяй у стамбульскі дыван. Тым часам Саламея накіравала аднаго з вылечаных сваіх пацыентаў у сталіцу да Ях'і-пашы. З ім лекарка была знаёмая яшчэ ў Пецяярбурзе, адкуль Ях'я-паша пасцеў вярнуцца пасля падпісання мірнага пагаднення паміж Расіяй і Турцыяй. Ях'я-паша атрымаў праз везіра фірман² з вырашэннем справы на карысць Саламеі.

¹ Цяпер Вроцлаў у Польскай Народнай Рэспубліцы.

² Фірман (з персідскай мовы) — загад султана.

Калі ў Русе перад судом паўстаці Саламея і сіпахі, тыя паказалі кадзі¹ рашэнне дывана, якога яны дамагліся і паводле якога належала вярнуць лекарцы толькі выдаткі за праезд і харчаванне туркаў ад Эстоніі да Беларусі. У сваю чаргу Саламея паказала фірман. Ібрагімага згадзіўся тут жа аддаць грошы, а Гусейн-ага стаў пагражаць лекарцы расправаю. Тады яна дастала з кішэняў пару зараджаных пісталетаў і сказала: «І ў мяне хопіць пораху на тваіх слуг. Аддай мне тое, што належыць, а пасля няхай будзе, што бог дасць». Гусейн-ага змушаны быў аддаць Саламеі доўг.

Праз два гады пасля гэтых падзей, назбіраўшы дастаткова грошай, якія яна атрымлівала за паспяховае лячэнне, Саламея вырашыла пераехаць у Ясы — сталіцу княства Малдова. Тут яна пазнаёмілася з прыдворнымі гаспадарам² Малдовы Канстанціна Маўракардата Янам Дэймам, Эпісам і Сталем. Пры іх дапамозе Саламея змагла прабывць у якасці прыдворнай лекаркі некалькі месяцаў, а затым пераехала ў невялікі ўкраінскі горад Камянец-Падольскі, што знаходзіўся ў межах Рэчы Паспалітай, Сюды нястомная падарожніца сабрала ўсіх сваіх дзяцей, напоўненая спрадвечным мацярынскім жаданнем аддаць ім усю ласку і цеплыню свайго неспакойнага сэрца.

ПРЫГОДЫ НА УКРАІНЕ

*Падступнасць коменданта Бякерскага *
Калі каханне прыносіць гора * Цераз
дзяржаўную мяжу — за срэбраны рубель *
Візіт да апальнага генерала * Зладзейства
«амарата» * Зняволенне ў Хоціне*

Здавалася, дабрабыт і спакой нарэшце трывала ўвайшлі ў жыццё Саламеі. Сям'я была побач. Дзеці раслі, вучыліся, часам хварэлі, але гэта звычайна не дужа засмучала Саламею. Ёй, спрактыкаванай лекарцы, даволі лёгка ўдавалася пазбавіць ад нямогі сваіх блізкіх. Але, відаць, самім лёсам было наканавана гэтай жанчыне неспакойнае жыццё.

Тут, у Камянцы-Падольскім Саламея напоўніцу адчула на сабе самавольства мясцовых улад. Камендант замка генерал Дамінік Бякерскі пазычыў у лекаркі грошай. Пад заклад ён перадаў ёй сталовае

¹ Кадзі (з арабскай мовы) — суддзя, які аднаасобна аоісьцяўляе судаводства па аснове шарыяту (мусульманства права).

² Гаспадар — кіраўнік дзяржавы (князь) у Малдове і Валахіі ў XIV-XIX стагоддзях.

срэбра, коней і іншыя каштоўныя рэчы. Але калі лекарка пачала збірацца ў дарогу і папрасіла вярнуць пазыку, генерал не аддаў грошай, больш таго — запатрабаваў назад і срэбра, і коней. Вядома, Саламея не згадзілася. За гэта камендант пасадыў яе пад хатні арышт, апячатаў усю маёмасць і, зразумела, не даў пашпарт на выезд за мяжу.

У гэтым жа часе яе кінуў муж Фартунат Піхельштэйн. Бякерскі вырашыў выслаць Саламею ў горад Белая Царква ў пажыццёвае зняволенне. Аднак лекарцы ўдалося знайсці прытулак у дамініканскім кляштары.

Пераапрунуўшыся ў чужое адзенне, Саламея ў 1743 годзе ўцякла з Камянца-Падольскага. У тым месцы запісак, дзе яна згадвае пра гэтыя падзеі, чуваць крык роспачы: «І так я засталася ў такім сіроцтве без дапамогі, без грошай, вось як абышлася са мною мая айчына...»¹

Пасля доўгіх блуканняў і пакут лекарка нарэшце патрапіла ў Варшаву. Яна пераканала вялікага кароннага гетмана² Юзафа Патоцкага асудзіць незаконныя дзеянні каменданта Бякерскага. У вышку маёмасць ёй вярнулі.

Пасля гэтага Саламея вырашыла вярнуцца ў Пецярбург, каб уладкавацца на службу да новай імператрыцы Лізаветы Пятроўны. Шмат гора на той час прынёс ёй «амарат»³, малады падольскі афіцэр-шляхціч, які быў маладзейшы за Саламею на сем гадоў. Імя яго лекарка не называе, а пазначае ў сваіх запісках толькі ініцыяламі І. М. С. Z.⁴

«Амарат» не толькі пражываў набыткі лекаркі, але быў вінаваты ў смерці старэйшага сына Саламеі. Ён замкнуў хлопчыка ў сырым халодным склепе, каб той не раскажаў маці пра айчымавы п'янкі і забавы. Хлопчык прастудзіўся і памёр. Лекарка вырашыла пакінуць межы няўтульнага Польскага каралеўства і паехаць у Кіеў, які ўваходзіў у склад Расійскай дзяржавы. Дачку сваю яна змясціла ў львоўскі кляштар, а сама распачала клопаты аб пашпарце на выезд у Расію. Гетман Патоцкі, да якога яна звярнулася, адмовіў ёй выдаць падарожную. Становішча ўскладнялася і тым, што на руска-польскай грані-

¹ Гаворачы пра «айчыну», Саламея Русецкая мае на ўвазе, вядома, не Польскае каралеўства, у склад якога ўваходзіў тады Камянец-Падольскі, а Рэч Паспалітую.

² Камандуючы ўзброенымі сіламі Польскага каралеўства.

³ Каханак (ад. лац. атог — каханне).

⁴ Невядома, хто за гэтымі ініцыяламі. Даследчык Р. Полак ва ўступе да публікацыі дзённіка Саламеі Русецкай (Wstęp. R. S. z Rusieckich Pilsztynowa. Proce dę podróży i życia mego awantur. Kraków, 1957. S. 24) расшыфрувае іх такім чынам: першая літара — імя, другая — прозвішча, а трэцяя і чацвертая — «чэсніковіч збаражскі», г. зн. сын збаражскага чэсніка.

цы ўсіх, хто праязджаў, змяшчалі на сорок дзён у лазарэт для каранціну, бо расійскія ўлады баяліся заносу ў краіну эпідэмічнай хваробы.

Лекарка павярнула з гасцінца да мястэчка Брусілава. Там якраз праходзіў кірмаш. На заезным двары Саламея пакінула сваіх слуг, рэчы, сына Станіслава. Абранула някідкую ўкраінскую сукенку, на галаву завязала хустку і ў такім уборы паспяшалася на рынак наймаць фурманку. Яна паказала фурману срэбраны рубель і папрасіла як мага хутчэй завезці яе ў Кіеў, нібы да сястры, запэўніўшы, што наступным днём яны абавязкова вернуцца назад.

Фурман што ёсць моцы паганяў коней. Яны паспяхова праехалі праз польскія вартавыя пасты і спыніліся на рускай мяжы. Насустрач ім выйшаў капітан, строга запытаў, хто такія і адкуль. Лекарцы ўдалося ўгаварыць капітана прапусціць іх у горад, не змяшчаючы ў лазарэт, маўляў, яны там доўга не затрымаюцца.

Капітан паверыў і прапусціў сані ў Кіеў. Раніцою яны былі ў горадзе. Расплаціўшыся з фурманам і сказаўшы яму адпачыць, Саламея пачала разважаць, што ёй рабіць далей. Бясспрэчна, прадстаўнікі ўлад пачнуць патрабаваць у яе пашпарт, цікавіцца, праз які пост яна праехала і дзе вытрымала сорок дзён каранціну. Яна разумела, што яе могуць арыштаваць і як пра асобу падазронаю паведамаць генерал-губернатару Лявонцьеву. Таму яна вырашыла зноў пераабрануцца і ехаць да яго сама, каб папярэдзіць падзеі.

Фурман вельмі здзівіўся, калі ўбачыў, што з пакоя яго падарожніцы выйшла прыгожа абранутая прывабная жанчына з бранзалетамі і пярсцёнкамі на руках — як усё роўна не тая, у зрэбнай сукні і ботах, якую ён суправаджаў! Саламея, нібы князеўна, паважна села ў размаляваныя сані.

Сані крануліся з месца. Фурман сцэбануў коней — толькі вецер у вушах ды снежныя іскры з-пад капытоў! Ля адчыненай брамы перад домам губернатара варта памкнулася спыніць няпрошаных гасцей, але сані заляцелі ў двор, і фурман стрымаў коней толькі перад самым ганкам. Не зважаючы на лакея ў прыходні, Саламея велічна праплыла далей і папрасіла ад'ютанта сказаць генерал-губернатару пра яе прыезд.

Генерал-аншэф Міхаіл Іванавіч Лявонцьев даводзіўся стрыечным пляменнікам маці Пятра I Наталлі Кірылаўне Нарышкінай. Дважны і знаходлівы, ён праслужыў у рускай арміі паўстагоддзя, а пачынаў службу з Нарвскай баталіі. У бітве пад Палтаваю ён захапіў сем шведскіх сцягоў і насілка Карла XII.

Лявонцьеў быў у ліку тых, хто ездзіў у Мітаву¹ запрашаць курляндскую герцагію Анну Іванаўну, пляменніцу Пятра I, на рускі трон. Падчас няўдалага паходу ў 1735 годзе ў Крым у бязводным стэпе загінула каля тысячы салдат. За гэта Лявонцьева адправілі ў ганаровую ссылку ў Кіеў. Сучаснікі характарызувалі генерала як чалавека панурага і злога, занадта патрабавальнага да падначаленых, строгага да жорсткасці. Магчыма, лекарка ўжо чула пра тое. Яна кінулася губернатару ў ногі, прызнаючыся, што прыехала ў Кіеў без польскага пашпарта, не прайшла каранцін. Яна паказала ранейшыя паперы і даведкі, набытыя ў сталічным Пецяярбурзе.

Русецкай удалося разжаліць генерала, падкупіць сваёй шчырасцю. Генерал сказаў, што ёй, даме і госці, можна дараваць такі ўчынак, яна, магчыма, не ведае царскіх указаў. Затое іх ведае фурман. Ведае капітан на вартавым пункце. Значыць, яны вінаваты і мусяць быць пакараныя.

Генерал запрасіў лекарку на абед. Пасля гэтага паслаў двух салдат і Саламею на заезны двор, дзе яна спынілася, каб адшукаць фурмана. Яшчэ не падехалі да месца, як лекарка паслала салдат па гарэлку, а сама паспяшалася папярэдзіць фурмана пра небяспеку. «Уцякай, уцякай, а то цябе павесяць!» — крыкнула яна селяніну, як толькі ўвайшла ў дом. Фурман куляю вылецеў з хаты і шпарка пагнаў коней. Прыйшлі салдаты, сталі шукаць, але Саламея сказала, што «парушальнік» з'ехаў яшчэ раніцою.

Салдаты вярнуліся ні з чым. Генерал пачаў высвятляць, праз які пост праехала Саламея. Жанчына, вядома, ад усяго адмаўлялася, гаварыла, што нічога не памятае, бо ехалі ўначы. Лявонцьеў, разважыўшы, справядліва вырашыў, што гэта магло быць па дарозе з Бруслава на Васількоўскі пост. Русецкую пад канвоем накіравалі туды. Афіцэра, які прапусціў яе, доўга распытвалі, але ён ні ў чым не прызнаўся. Саламея таксама сцвярджала, што не ведае капітана, і гэта ўратавала яго ад пакарання.

Лявонцьеў дазволіў перавезці ў Кіеў свае рэчы. У Кіеве Саламея жыла спакойна, чакала адказу з Пецяярбурга — яна звярнулася да імператрыцы з просьбаю дазволіць ёй прыехаць і заняцца лекарскаю справаю пры двары. А яшчэ яна вельмі хацела аддаць сына вучыцца ў гімназію пры Акадэміі навук. Станоўчы адказ прыйшоў цераз год. Але спадзяванням не суджана было збыцца. У Кіеў прыехаў «амарат» са сваім сябрам, абакраў Саламею і ў яе ж санях уцёк назад у межы Рэчы Паспалітай.

¹ Цяпер горад Елгава Латвійскай ССР.

Генерал-губернатар даў Саламеі дваццаць рэйтараў¹, каб злавіць злодзеяў, але тья паспелі перайсці мяжу. Рэйтары і фурман лекаркі, па яе словах, скрыгаталі зубамі ад злосці, што ўпусцілі рабаўнікоў, прыгаворваючы: «Ах, чорт, збег лях, хахол, злодзей...»

Каб атрымаць назад сваю маёмасць, Русецкай давялося ехаць у Рэч Паспалітую, у Камянец-Падольскі. Ей казалі, што «амарат» хаваецца ў тутэйшым кляштары. Калі Саламея зайшла на споведзь у касцёл, да яе нечакана з-за калоны выйшаў былы яе каханак. Ён папрасіў не ўзбуджаць судовай справы, абяцаў аддаць грошы і рэчы. Саламея паверыла яму, аднак «амарат» вярнуў лекарцы далёка не ўсё, што забраў.

Пасля ўсяго гэтага знясіленая, стомленая жанчына адмовілася ад думкі ехаць у Пецябург. Яна засталася жыць у вальнскім горадзе Дубна. Выдала замуж старэйшую дачку Канстанцыю. Перавезла з Львова ў Камянец-Падольскі сына Станіслава, які вучыўся ў школе. Але вандроўная душа Саламеі зноў клікала ў дарогу. Яна пераязджае ў малдаўскі горад Хоцін², размешчаны недалёка ад Камянца, на Днястры, але з другога боку мяжы, у турэцкіх уладаннях. Тут яна паспяхова лячыла самых розных людзей, але неўзабаве была абвінавачаная ў тым, што дапамагла аднаму жыхару Хоціна ўцячы за Днестр, у Рэч Паспалітую, і зняволеная. Дванаццацігадовы сын, даведаўшыся пра бяду, прыехаў у Хоцін і за грошы дамогся яе вызвалення.

ЗНОЎ У СТАМ БУЛЕ

*Пасланцы вялікага янычар-агі * Напад
нагайцаў * За манастырскімі мурамі *
Прыдворная лекарка султанскага гарэма *
Малюнкі жыцця ў сталіцы * Падарожніца
збіраецца ў Палесціну*

Пра тое, што Русецкая знаходзіцца на турэцкіх землях, даведаўся камандуючы янычарскім войскам — вялікі янычар-ага. Яго

¹ Рэйтары (ад ням. Reiter — вершнік) — наёмная цяжкая конніца ў тагачаснай Еўропе.

² Цяпер раённы цэнтр Чаршвіцкай вобласці УССР. У XVII стагоддзі быў важны стратэгічны пункт у барацьбе Рэчы Паспалітай з Асманскай імперыяй. У 1621 годзе войска на чале з вялікім гетманам, белорусам Я. К. Хадкевічам (каля 70 тыс. чал.) атрымала пад Хоцінскай цыгадэлю слаўную перамогу, разбіўшы 150-тысячнае турэцкае войска султана Асмана II, а ў 1673 годзе войскі Я. Сабескага перамаглі тут 65-тысячную армію Хусейна-пашы.

пляменніца ў маладыя гады страціла зрок. Янычар-ага паслаў па акулістку сваіх людзей.

Па дарозе з Ясаў у Бухарэст Саламея і яе спадарожнікі праязджалі праз гарадок Факшаны. Стаў ён на невялічкай рацэ, якая адзяляла адно ад другога румынскія княствы Малдову і Валахію. У гэтым часе нагайскія татары, якія качавалі па Буджаку¹, пераправіліся цераз Прут і зрабілі набег на румынскія землі. На другі дзень раніцою, пасля таго як Саламея пераначавала ў Факшанах, слугі паведамілі ёй, што нагайцы схапілі некалькі жыхароў паблізу горада і забралі іх у рабства. Туркі, якія суправаджалі лекарку, хуценька запрэгли ў вазок коней і пагналі іх да праваслаўнага манастыра², які, на шчасце, быў недалёка. Яны пастелі праскочыць у двор, і брама зачынілася.

За манастырскімі мурамі тоўпіліся дарослыя і дзеці, мужчыны і жанчыны. Яны голасна гаманілі, радуючыся, што ўратаваліся ад смерці. Рыкалі сагнаных ў манастыр каровы, ржалі коні, бляялі авечкі. Туркі, верныя Саламеіны слугі, ледзь знайшлі лапiк вольнага месца (і то папярэдне разагнаўшы жывёлу і паціснуўшы людзей), каб паставіць вазок.

З вышыні манастырскіх сцен было відаць, як нагайскія коннікі ўварваліся ў мірны горад, рабавалі, бралі ў палон жанчын і дзяцей, зганялі скаціну і коней. Качэўнікі падпальвалі дамы. Едкі дым слаўся над Факшанамі...

Дзевяць дзён і начэй доўжылася аблога. З царквы даносіўся мерны звон, спевы манахаў, якія пасылалі малітвы ўсявышньому дзеля збавення ад бязбожных «агаран»³. А, па іроніі лёсу, іншыя «агаране» — туркі разам з румынамі баранілі манастырскія муры ад качэўнікаў.

Саламея падчас аблогі сядзела ў вазку. Нарэшце туркі і румыны паслалі нагайцам выкуп: рысістага каня, золата, дарагія футры, і толькі тады атаман з войскам адступіў ад сцен манастыра. Пасля таго як аблога скончылася, ужо знаёмаю дарогаю лекарка са сваімі спадарожнікамі рушыла на поўдзень.

У турэцкай сталіцы Русецкая хутка заваявала давер і павагу, бо надта паспяхова лячыла сваіх пацыентаў і пацыентак. Пляменніцу вялікага янычар-агі яна пазбавіла ад слепаты за сорок дзён. Лячыла таксама сёстраў султана Мустафы III Айшэ і Асму. Яе парады і дапамога

¹ Цяпер паўднёвы захад Адэскай вобласці.

² Пад Факшанамі ёсць два манастыры: святога Самуіла і святога Яна. Незразумела, пра які з іх ідзе гаворка ў запісках Саламеі Русецкай.

³ Гэтак праваслаўныя называлі даўней мусульман.

былі патрэбныя і ў султанскім гарэме, куды яе часта запрашалі. Неўзабаве Русецкая стала прыдворнай лекаркай гэтага гарэма.

У 1760 годзе разам з пасольствам Рэчы Паспалітай у Стамбул прыехаў васемнаццацігадовы сын Саламеі Станіслаў, які выхоўваўся ў Камянцы-Падольскім. Маці вельмі прасіла сына застацца з ёю, але ён не паслухаўся і паехаў назад на Украіну¹.

Засмучаная адмоваю, Саламея вырашыла наведаць Палесціну і Егіпет — «святыя мясціны», каб суцешыць душу і сэрца. Ці здзейсніла яна свой намер, нам невядома.

Збіраючыся ў Палесціну, Русецкая падае надзвычай цікавыя звесткі пра жыццё краіны, апісвае звычай хрысціян-маранітаў, якіх памылкова называе «куртамі», звычай «гюрджыяў» (грузін), армян, «хабешаў» (абісінцаў). З чужых слоў расказвае аб паломніцтве мусульман у Меку, пра выкуп, які мусілі плаціць бедуінам, каб тыя іх не рабавалі.

Русецкая маляўніча апавядае пра тагачаснае жыццё ў Стамбуле. Яна расказвае пра свята ў сталіцы, наладжанае ў гонар нараджэння дачкі султана. У гэты дзень рамеснікі праносілі па вуліцах сімвалы сваіх рамёстваў. Горад быў упрыгожаны рознакаляровымі тканінамі і дыванамі. Увечары над морам зіхацелі агні феерверкаў. Увесь Стамбул быў ілюмінаваны.

Адзін з раздзелаў запісак — нібы кароткі праваднік па еўрапейскай частцы Турэцкай імперыі, зроблены Русецкай для сваіх небагатых землякоў. Яна тлумачыць чытачу, што шлях з Украіны ў Стамбул даволі бяспечны і танны. Дарога з Хоціна ў Ясы займае пяць дзён, ад Ясаў да Бухарэста — восем дзён, ад Бухарэста да Джурджу па Дунаі — адзін дзень, а адтуль да Стамбула 35-18 дзён па сушы. Па моры, на яе думку, дарога больш хуткая і танная. Саламея называе кошт на праезд паміж гарадамі імперыі і адзначае, што заможнаму чалавеку, вядома, лягчэй праехаць праз Турцыю, бо ў яго больш сродкаў.

Аглядам жыцця ў сталіцы Асманскай імперыі канчаюцца запіскі Саламеі Русецкай. Далейшы лёс гэтай адважнай і авантурнай жанчыны-падарожніцы нам невядомы.

¹ Станіслаў Піхельштэйн (Пільштэйн — так ён называўся ў документах) пазней стаў кур'ерам польскага пасольства ў Стамбуле. Вывучыўшы турэцкую і італьянскую мовы, у 1779 годзе быў першым перакладчыкам пасольства, у 1786 годзе праехаў у Камянец-Падольскі, служыў там пагранічным перакладчыкам; у 1795 годзе, калі горад увайшоў у склад Расійскай імперыі, перайшоў на рускую службу. Удзельнічаў у перагаворах аб далучэнні да Расіі Бесарабіі. Памёр каля 1820 года. Яго сын Вікенцій быў рускім генералам і жывіў у Адэсе. У канцы XIX стагоддзя ў Камянцы-Падольскім жывіў унук Саламеі Русецкай Аляксей Буцкі.

ПАПЯРЭДНІЦА СЛАВУТЫХ АВАНТУРЫСТАЎ

Маладзейшыя сучаснікі Саламеі Русецкай, вядомыя авантурысты XVIII стагоддзя граф Сен-Жэрмен, шэвалье д'Эон, Казанова, герцагіня Кінгстон, Каліэстра, Месмер, якія праславіліся сваімі прыгодамі пры еўрапейскіх дварах, былі прадстаўнікамі паўнапраўнага на той час дваранства. Іх апісанні ахоплівалі жыццё вышэйшых слаёў грамадства, не апускаліся да дробязяў штодзённага жыцця нізоў.

У адрозненне ад іх Русецкая ўваходзіла ў палацы з чорнага, а не з параднага ўвахода. Ёй, чалавеку нешляхетнага паходжання і рамяства, былі адчыненыя дзверы не ў залы і гасцёўні, а ў людскія, дзіцячыя і спальныя пакоі — туды, дзе знаходзіліся хворыя. Прадстаўніца трэцяга саслоўя, яна апісвае не шыкоўнае жыццё маёмасных людзей, а клопаты пра кавалак хлеба для сябе і сваіх дзяцей. Відаць, гэтая «проза жыцця» і надае каштоўнасць запіскам лекаркі.

Падарожніца адзначала і тое, што бачыла сама, і тое, што гаварылі вакол. Часам яна называе імёны тых, ад каго пачула тую ці іншую гісторыю. Ад шляхціча Якубоўскага, напрыклад, даведлася пра Мазепу, ад кіеўскага каменданта Касцюрына, генералаў Харвата і Глебава¹ гісторыю пеўчага, а пасля графа Кірылы Разумоўскага.

У сваіх меркаваннях аб Расіі, як і аб іншых краінах, Русецкая абавіралася на звесткі, набытыя пры двары манарха і ў дамах магнатаў, што надае яе запіскам пэўную абмежаванасць. Так, маючы эпізоды прыдворнага жыцця, расказваючы аб змене імператараў у Расіі, аб прыходзе да ўлады Анны Іванаўны, а пазней Лізаветы Пятроўны, аб магутным уплыве фаварытаў Бірона і Разумоўскага, Саламея трактуе падзеі з пазіцыі, прынятых пры царскім двары. З дакументаў вядома, што ў Пецяярбурзе «спакой для добрых людзей хадзіць і ездзіць» захоўваўся зусім не так, як піша Русецкая. Менавіта ў часы валадарання царыцы Анны Іванаўны паліцыі і арміі давялося ўзмацніць сваю дзейнасць, каб навесці парадак у сталіцы — настолькі пачасціліся выпадкі рабавання.

Разам з тым лекарка не замоўчвае ўласцівых імператрыцы жорсткасці, нецярпімасці, самавольства. Яна расказвае пра жудасны «Ледзяны дом» на Няве, куды для пакарання быў змешчаны князь Галі-

¹ І. Касцюрын пазней быў генерал-аншэфам, обер-камендантам Пецяярбурга і сенатарам. І. С. Харват-Аткурціч быў адным з ініцыятараў перасялення аўстрыйскіх сербаў у 1751 годзе на тэрыторыю так званай Повай Сербіі (цяпер у складзе Кіраваградскай вобласці). Генерал-маёр артылерыі Глебаў у 1752 годзе межаваў землі для рассялення там сербаў.

цын, пра спаленне рускага афіцэра, якога абвінавацілі ў вераадступніцтве¹.

У Русецкай была перавага іншаземкі: яна фіксавала нярэдка тое, што тутэйшаму чалавеку здаецца агульнавядомым і нявартым увагі. Мноства побытавых дэталей, яркі эмацыянальны аповяд пра асабістасць прыгоды, пра жорсткае абыходжанне туркаў і нагайцаў з іншымі народамі прыдунайскіх краін надаюць дзённіку асаблівую прыцягальнасць. Запісы прасякнуты шчырасцю і зычлівасцю да розных народаў. У Саламеі няма праяў нацыянальнай высакамернасці, яна хваліць шырыню натуры рускіх і туркаў, норавы якіх у каталіцкай Рэчы Паспалітай было прынята крытыкаваць.

Апісанне падзей, нораваў людзей іншых краін для аўтаркі не самамэта, а фон для выкладу ўласных перажыванняў. Саламея, бясспрэчна, магла апусціць некаторыя падрабязнасці свайго жыцця (напрыклад, сувязь з «амаратам»), але ўсё ж расказвае пра гэта, магчыма, з разлікам на спачуванне чытачак дзённіка.

Саламея вызначалася рашучасцю і смеласцю. Яна не баялася прабірацца праз тэатр ваенных дзеянняў, цераз раёны, што кішэлі разбойнікамі. Не баялася лячыць запушчаныя хваробы, хоць загадзя ведала, што няўдача можа каштаваць ёй жыцця.

З дзённіка прасочваецца заўсёднае імкненне аўтаркі ўзбагачаць свае веды. Саламея назапашвала прыёмы лекавання яшчэ змалку ў беларускай вёсцы, вучылася ля свайго першага мужа, урача па спецыяльнасці, у «вавілонскага» лекара, урача-італьянца — усюды, дзе толькі магла. Ёсць згадкі, што Русецкая збіралася абагульніць свой вопыт у кнізе і выдаць яе, але пакуль даследчыкі не натрапілі на яе след. Паказальна, што бурнае, насычанае жыццё правёў не мужчына-афіцэр, шукальнік прыгод, а жанчына, якая змагла набыць спецыяльнасць і займала пэўнае грамадскае становішча на той час, калі жанчыны не мелі ніякіх сацыяльных правоў, асабліва на Усходзе.

© OCR: Камунікат.org, 2012

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2012

© PDF: Камунікат.org, 2012

¹ Гаворка ідзе пра капітан-лейтэнанта Вазніцына, імя якога Саламея Русецкая не называе.

ЗМЕСТ

З КНИГАЗБОРУ ПАЛКОЎНІКА АРТЫЛЕРЫІ

У СТАЛІЦЫ АСМАНСКАІ ІМПЕРЫІ

З маладосці — у вандроўках * У заліве Залаты Рог * Перліна Турэцкай імперыі * Першы вопыт лекавання * Рызькоўны занятак * Рашучасць і знаходлівасць — ратунак ад смерці

НЕБЯСПЕЧНЫ ШЛЯХ ЦЕРАЗ БАЛКАНЫ

Пацыенты турэцкіх лазняў * Трагічны выпадак Філіпбеі * Шляху Сафію * Напад разбойнікаў на караван * «У гасцях» у атамана Сары-Хусейна * Вучаніца мальтыйскага рыцара

СВЕДКА КРЫВАВЫХ ПАДЗЕІ

Паход генерала Экендорфа * Паўстанне супраць асманскай няволі * Адступленне аўстрыйцаў * Крывавая расправа над сербамі * Выкуп нявольнікаў * Фіяска трансільванскага князя * Уцёкі з Відзіна

ПА ДАР ОЖЖА У ПЕЦЯРБУРГ

Шлюб з былым нявольнікам * З Нясвіжа да берагоў Нявы * Дапамога брыгадзіра Караулава * Уражанні ад паўночнай сталіцы * Удаме лячэнне — шлях да царскага двара

НА СЛУЖБЕ У ІМПЕРАТРЫЦЫ

Запрашэнне сляпога бандурыста * Прыём у царскім палацы * Інтрыгі прыдворных лекараў * Ці пакідае катаванне знакі? * Шчодрыя дарункі імператрыцы

РЭВЕЛЬ, ЛАХВА, КАМНА ГОРЫЦА, ВЕНА

У рэвельскага каменданта * Напад разбойнікаў на карчму * У палескай глушы * Гасцяванне ў Капусаў * «Пад чырвоным вільчаком» * Як спагнаць з імператара 300 чырвонцаў? * Здрада Фаргуната * Калі пара пісталетаў — найлепшы аргумент

ПРЫГОДЫ НА УКРАІНЕ

Падступнасць коменданта Бякерскага * Калі каханне прыносіць гора * Цераз дзяржаўную мяжу — за срэбраны рубель * Візіт да апальнага генерала * Зладзейства чамарата * Знявольненне ў Хоціне

ЗНОЎ У СТАМБУЛЕ

Пасланцы вялікага янычар-агі * Напад нагайцаў * За манастырскімі мурамі * Прыдворная лекарка султанскага гарэма * Малюнкi жыцця ў сталіцы і Падарожніца збіраецца ў Палесіну

ПАПЯРЭДНІЦА СЛАВУТЫХ АВАНТУРЫСТАЎ

НАШЫ СЛАВУТЫЯ ЗЕМЛЯКІ
Серыя акадэмічная
Научно-популярное издание

Грыцкевіч Валентин Петровіч

Одиссея наваградской лекарки: САЛОМЕЯ РУСЕЦКАЯ

Минск, издательство «Навука і тэхніка» На беларусском языке
Навукова-папулярнае выданне
Грыцкевіч Валянцін Пятровіч
Адyseя наваградскай лскаркі: САЛАМЕЯ РУСЕЦКАЯ

Загадчык рэдакцыі М. Дз. Гесь Рэдактар Л. А. Коржава Мастак Т. П.
Кулажэнка Мастацкі рэдактар А. А. Кулажэнка Тэхнічны рэдактар Л. Л.
Карнеева Карэктар Т. П. Гілевіч
ІЕ № 3573

Здадзена ў набор 10.08.89. Падпісана ў друк 24.11.89. АТ 13493.
Фармат 84X100¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура літаратурная. Высокі друк.
Ум. друк. арк. 2,73+0,78 укл. намял, пап. Ум. фарб.-адб. 3,71. Ул.-выд. арк.
2,78. Тыраж 15000 экз. Зак. № 1246. Цана 15 к. Выдавецтва «Навука і
тэхніка» Акадэміі навук БССР і Дзяржаўнага камітэта БССР па друку. 220600.
Мінск, Жодзінская, 18. Друкарня імя Францыска Скарыны выдавецтва
«Навука і тэхніка». 220600, Мінск, Жодзінская, 18,

Дарагія сябры!

Чытайце самі і заахвочвайце сваіх блізкіх і знаёмых чытаць кніжкі серыі «Нашы славуцья землякі». З іх Вы даведаецеся шмат цікавага і раней невядомага пра нашых знакамітых суайчыннікаў, пра слаўную і трагічную гісторыю Беларусі.

У 1988-1989 гадах у гэтай серыі выпушчаны кнігі:

Грыбкоўскі В. П., Гапоненка В. А., Кісялёў У. М. Прафесар электраграфіі і магнетызму Пра Якуба Наркевіча-Ёдку (1847-1005), таленавітага вучонага-прыродазнаўца

Мархель У. І. Вяшчун славы і волі Пра Уладзіслава Сыракомлю (1823-1862), выдатнага паэта-дэмакрата

Галакціёнаў С. Г., Яцкевіч Г. М. Рыцар навукі з Нянькава Пра Уладзіслава Дыбоўскага (1838-1910), таленавітага даследчыка прыроды і фалькларыста

Арлоў У. А. Асветніца з роду Усяслава Пра Ефрасінню Полацкую (каля 1110-1173), адну з самых выдатных асоб ва Усходняй Еўропе XII стагоддзя

У наступным годзе ўбачаць свет выданні:

Казбярук У. М. На крутых паваротах гісторыі Пра Алеся Гаруна (1887-1920), рэвалюцыянера і паэта, чалавека трагічнага лёсу

Процька Т. С. Эксперыментатар з Беластоцкай гімназіі Пра Караля Чаховіча (1832-1902), таленавітага вучонага-фізіка

Юхо Я. А. За вольнасць нашу і вашу Пра Тадэвуша Касцюшку (1746-1817), выдатнага палітычнага і ваеннага дзеяча Рэчы Паспалітай

Піліпчук А. Я. Ланцэтнік — «залатая рыбка» Пра Аляксандра Кавалеўскага (1840-1901), славутага біёлага, чые працы атрымалі сусветнае прызнанне

Ялугін Э. В. Напачатку было слова Пра Пятра Мсціслаўца, паслядоўніка Ф. Скарыны, аднаго з маскоўскіх першадрукароў

Быхаўскі І. А., Кароль У. В. Таямнічы вязень Петрапаўлаўскай цытадэлі Пра Казіміра Чарноўскага (1791-1847), аўтара арыгінальнага праекта падводнай лодкі

Каб не прапусціць чарговай кніжкі з гэтай серыі, лепш за ўсё аформіць папярэдні заказ. Для гэтага Вы зайдзіце ў кнігарню і, карыстаючыся тэматычным планам выдавецтва «Навука і тэхніка», запоўніце паштоўку на тое выданне, якое Вас зацікавіла. Як толькі кніга выйдзе ў свет, Вы, атрымаўшы па пошце сваю картачку, зможаце купіць яе. Калі Вы жывяце па-за межамі нашай рэспублікі, накіроўвайце заказы, на адрас магазіна «Кніга — поштай»: 220668, г. Мінск, вул. Чыгуначная, 27/4.

Чытачы, якія жывуць за мяжою, могуць заказаць нашы выданні праз кнігагандлёвыя фірмы сваёй краіны, якія займаюцца распаўсюджаннем савецкай літаратуры.

Папярэдні заказ гарантуе набывццё кнігі і эканоміць Ваш час!

Чытайце выданні серыі «Нашы славуцья землякі»!